

SZÓREND ÉS ACCENTUS.

BRASSAI SÁMUEL

T. TAGTÓL.

BUDAPEST 1888.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Szórend és Accentus.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1888. jan. 2-án tartott ülésében.)

gaur gauh kāmādughā samyak prayuktā smṛyate budhaiḥ |
dushprayuktā punar gótvan prayoktuḥ sa iva śānsati || *)

(Sanskrit. költő.)

§. 1. Nem szükség mondanom, hogy bármennyire előrehaladt míveltségű nemzetnek is érdekében áll a külföldi irodalmakat szemmel tartani s netaláni hiányait azok bőségéből pótolni. Nem, kivált nálunk, a hol a keresetnek ezt a nemét tán kelletlenül is sűrűbben gyakorolják. Lám, hogy egyebeket elhallgassak, iskolai tankönyveink nagyobb része (bevallott vagy be nem vallott) fordítmány, s a ki eredetiség követelményével lép fel, szintűgy kötelessnek érzi magát számolni, minő idegen kalaúzokkal vezérelteti magát. Sietek megjegyezni, hogy nem magát a dolgot, az — úgy szólva — kikerülhetetlen kölcsönzést hibáztatom, hanem egyfelől a túlzást, másfelől a kölcsönzött tőke használata módját. Az első pont nem igényel magyarázatot, de a másodikat igen is kell egy kicsinyt világosítani. A tőkét nem azzal tesszük gyümölcsözővé, hogy — mint a takarékpénztárak és kisegítők — a kisebb kamatra kölcsönzött összeget nagyobbra adjuk ki, hanem azzal, ha realiter termelő vállalatokba fektetjük. A tudományos kölcsön felhasználása célszerű feldolgozásában, körülményeinkhez szabásában áll. Halljuk csak mit mond egy régi tekintély — Plutarchus, — a kinek szavait melegen ajánlom tudományos íróink figyelmébe.

*) A szabatosan szerkesztett beszédről azt mondják az eszesek, hogy Kāmādhuk tehén; a rosszul szerkesztett pedig a szerkesztőnek mintegy baromságát nyilváníttja. (Kāmādhuknak nevezi az indus mythologia azt a tehenet, melyből kéje kedve szerint fejhet birtokosa mindent a világon.)

Intését engedjék meg, hogy Xylander latin fordításában közöljem. Hiszen a kiknek irok, meg kell hogy értsék.

«(. . . illos) hortor, ut cum capita rerum animo complexi fuerint, ipsi suo Marte reliqua apponant, memoriaque inventionem quasi manu ducant et orationem alterius veluti initium et semen accipientes enutrient atque augeant. Non enim ut vas ita mens quoque impleri opus habet: sed fomitem tantum et alimentum (sicut materia incendenda) requirit, quo incitetur ad inveniendum et ad veritatis indagationem feratur. Sicut ergo fatuus sit, qui a vicino ignem petens invento ibi splendido foco semper adsideat et se calefaciat, ita si quis ad alium accedens discendi causa, non existimet suum se peculiare sibi lumen debere accendere in sua mente, sed gaudeat auditione eaque se oblectans magistro semper adsideat, is ruborem quidem nitoremque opinionis quondam audiendo sibi parat, sed internam animi aeruginem flammis non excoxerit, neque caliginem luce philosophiae dispulerit. Si igitur alio praecepto usus est ad rectam audiendi rationem, oportet certe nos huius, quod modo exposui, memores simul cum discendo inveniendi exercere facultatem; ut, quum statuerimus principium recte vivendi esse recte audire habitum nobis non sophisticæ ostentationis aut nudæ cognitionis, sed animo impressum philosophicumque paremus.» *)

2. §. Ezt az intést, melyet nem Plutarchus mondott ki sem elsöben, sem utoljára, de az ő szavai fejezik ki gondolatomat jobban, mint én bírnám — ezt az intést, mondom, aligha vették tekintetbe azok a tudós íróink, a kik abban jártak, hogy azt az aránylag új tudományt, a melyet egyik néven összehasonlító nyelvészetnek (philologie comparée) hívnak, irodalmunkba békebe-lezzék, sem azok, a kik ama tudomány eredményeit némileg feldolgozni, nevezetesen saját nyelvünkre alkalmazni törekedtek.

Elsöben is megjegyzem általában, hogy ama tudománynak fordítással eszközlött átültetése füstbe ment fáradozás; mert az csupán csak tüzetes nyelvészeknek szól, ezek pedig az eredeti számos munkákból megértik a tudományt és biztosabban használ-

*) Plutarchi de recta ratione audiendi. Ed. H. Steph. p. 48. B. 8. sqq. Ed. Reiske p. 181—182.

hatják az eredeti forrásokat, mint a természetesen tökélytelenebb fordításokat. E szerint hát csak alkalmazásáról szólok.

A kik nálunk ebben munkálkodtak, nem lehet mondani rólok Plutarchussal, hogy «*capita rerum animo complexi fuissent*». Nem vették ugyanis kellő tekintetbe, hogy :

1. A szóban forgó tudomány egyenesen csak az úgynevezett flectált nyelveken s még ezeknek is csak árja-csoportján alapult és épült; tehát általánosításai is további és mélyebb vizsgálódások nélkül csakis azokra alkalmazhatók. Hogy többet ne emlitsék; vegyük számba; mennyire különbözik az alapfogalom: a gyök, a flectáló nyelvek két csoportjában, az árjában és a *sémi* félékben.

2. A hasonlító nyelvészet állítmányai és rendszere fejlődésekben, jelentéseikben, grammatikáikban jól ismert öt nyelvből: a szanszkritből, görögből, latinból, germánból és szlávból vannak gondos inductióval kihozva, mondhatni; merítve s csak azután alkalmazva a kevésbbé kitanult és tanulható ó és új persa, thráciai, illyriai, kelta csoportokra.

3. Voltaire sarcasticus értelmezésével — «a philologia az a tudomány, melyben a consonansok keveset, a vocalisok semmit sem érnek», — merőben ellenkezőleg a linguistikában épen csak a consonansok és vocalisok érvényesek, úgy hogy a tudomány csupán a betűkkel, illetőleg a hangokkal vesződik. A szavak értelme háttérbe szorúl s összerendezések szóba sem jő. Hiszen tudva van a tudomány egyik elsőrendű csillaga, Grimm W. nyilatkozata, mely szerint a «syntaxis alig is tartoznék a grammatikába».

4. A testvér nyelvek eszméjét a latin nyelv leányai (= román nyelvek) keltették, de megfelelő jelenség a nyelvek egész territoriumán nem mutatkozik. A testvériség eszméjéből fejlődött későbbre a nyelvrokonság tágabb fogalma. De ennek képviselőit megint csak az árja nyelvek terén mutatbatni ki biztosan. Hogy pl. az arab és héber, vagy a finn és magyar a rokonságnak minő viszonyában állanak, azt még egy nyelvész sem döntötte el, sőt tüzetesen, tudtomra nem is vizsgálta.

5. A szanszkrt grammatika, melynek megismerése és tanulmánya nyugat nyelvészeinek a XVIII. század közepe táján új világot gyújtott, volt az a mag, a melyből kelt ki a hasonlító nyelvészet csemetéje.

Ebből ugyan igen sokat tanulhatni a nyelv alkatáról, de csak

kritikai megválogatással. Még a külföldi tudósokról sem mondhatnám, hogy válogatásuk éppen mindig szerencsés lett volna. Fölvettek olyat, a mire nem volt szükség s nem vették azt a hasznát egy s másnak, a mi kellett volna. Ilyen pl. a szótárak rendezése, mely az indiaiaknál a törzsökre és változásaira van alapítva. Mennyi világot vetne a szavak változásainak, sőt értelmének is felfogására, ha e helyett: -*amo*, -*are*, -*ave*, -*avi*, -*atum*, csak ennyit kellene megtanulni: *am* (gyök), = *ā* (conjug. jellemző); miből következik, hogy a törzsök *amā*, mely az egész conjugatiójában, sőt derivativumaiban is, igen csekély és megokolható kivétellel, minden alakjában ott van a szónak.

3. §. Hadd vegyük már számba, miként bántak el nyelvészeink az új philológiának nyelvünkre való alkalmaztatásával.

Des Cartes azt a tanácsot adta, hogy ha az ember valamit meg akar tudni, helyezze magát legelőbb is a tudatlanság — a *tabula rasa* — állapotába, t. i. arra a tárgyra nézve, a miről lehető teljes ismeretet kíván szerezni magának. Ha nyelvészeink ezt a javaslatot szívökre veszik, első vallomásuk az lesz vala, hogy nem tudják, melyik nyelvcsoporthoz tartozik a magyar. Erre a kérdésre a «hasonlító nyelvészet»-ből kielégítő feleletet nem meríthettek, mert a beszédnek általános tulajdonságai, mint a fölbbi 1. pontban emlegettem, csakis egy csoport fajaiból vannak kifejtve. De éppen ez okból lett volna első kötelességek nyelvészeinknek, hogy megvizsgálják apróra, bizonyos jellemvonások nem illenek-e nyelvünkre? De ezt nem tették, hanem a kérdést eldöntöttnek tekintve, ráfogták, hogy a magyar «*agglutinált*» nyelv.

No már én nem mondom az-e. vagy nem az, mert csak formaliter *) szólok a dologhoz, és így tekintve világos, hogy kellő vizsgálat nélkül helyezték nyelvünket abba a csoportba, a mely — vonatkozva a 2. pontra, — oly nyelvekből áll, a melyek ismerete ama linguisticának alapul szolgáló öt nyelvével nem mérközhetik, s a melyeket az, mint maradékot vagy éppen szemetet, amúgy lapáttal hányt össze.

Hibáztak nyelvészeink a 3. pont ellen is, nem vevén fel a

*) A *M. Nyelvőr* azt állítja, hogy «kép» azt is teszi: *forma*. Következőleg *formalitert* úgy is fordíthatnók: *kép szerint*. — Jó a ki szereti.

nyelveket jellemző vonások közé syntactikai tulajdonságaikat, sőt a finnismus feje — hol, hōl nem, nem tudom idézni — nyíltan tiltakozott ellene.

Nem tárgyalták továbbá a 4. pontbeli kérdést is. Utoljára, aztsem tetszett senkinek tüzetesen vizsgálni, mik azok az új eszmék, a melyeket a szanszkr̥t grammatika a nyugati világ philológiájában forgalomba hozott, és mennyiben alkalmazhatni azokat nyelvünkre.

Ezek szerint én a thesisemet, hogy nyelvészeink a hasonló nyelvészetnek nem vették oly hasznát, a melyet lehetett és kellett volna, jőrendin kimutattam.

4. §. De akár volt, akár ha nem lett is volna az emlegetett tudomány, kötelességök lesz vala grammatikusainknak a magyar nyelv alkatát mélyebben és terjedelmesebben vizsgálni, és túltenni magokat azokon a fogalmakon, melyeket a Donatus és Priscianus rendszeréből tanultak. Lám a panditák és görög nyelvészek, a kik idegen nyelveket nem ismertek, sőt nem is tartották nyelveknek — mint a «*barbarus*» és «*mléccsha*» szavakból is kitetszik,¹⁾ — oly nyelvtanokat s philologiai értekezéseket írtak, melyeket a legmodernebb nyelvész sem hagyhat figyelem nélkül, mert tudományának alapja azokban van megvetve és az illető nyelvek alkatát, jellemző tulajdonságait kitanulhatja belőlök. Holott magyar nyelvtanainkban nyelvünknek nem egy lényeges sajátosságát az idegenek nem lelhetik meg, s a magyar is, a ki tovább lát az orránál, hasztalan keresi bennök.²⁾

¹⁾ Eszembe jut itt u. Horvát István ötlete, mely szerint a «*ném*» nevezetet, a *néma* szótól származtatja, mintha t. i. a magyar azt a nemzetet, minthogy nem értette mit beszél, «*némá*»-nak gúnyolta volna. Pedig, mint historikus előtt, alig lehetett elrejtve az, hogy *nemetes*, *germán* törzs említve van *Caesar*nál, *Plinius*nál, *Tacitus*nál.

²⁾ Ez előtt mintegy 40 esztendővel némelyek, — nyelvészek s mások, — azt találták mondani, hogy a magyar «eredeti» nyelv. A mi magasabb polezon ülő philologusaink azt az itéletet nagyon nevetségesnek találták s ki is gúnyolták. Szerintem méltatlanul, mert a kik azt mondták, azoknak a román nyelvek forogtak eszökben, a melyeknek latinból származása világos és ismeretes tény. Az állítás hát csak annyit tett, hogy a magyar nem «leány nyelv». S csakugyan bajos is volna az anyját kimutatniok az ez idő szerint uralkodó nyelvészeknek.

Egy ily sajátásról szándékom, a t. Akadémia engedelmével, értekezni.

5. §. Az *accentus* . . . már kimondására is — nem látom, mert rossz a szemem — de gondolom, hogy némely száj mosolyra, némely szemöldök ránczra huzódik. Hisz e bizony nem új tárgy; de mivel iskolai tankönyveinknek aránytalanul legnagyobb részében távollétével tündöklük, és a mely ritka esetben szólanak is, hiányosan vagy hamisan, általában elégtelenül tanítanak róla; aztán mivel e helyen lőn nem régiben kimondva, hogy «a szórendet a hangsúly nem szabályozza . . . a szók elrakásának a hangnyomaték nem szolgálhat alapjául», szükségesnek látom a rágalmazottnak védelmére kelní s egyszersmind fontos voltát és igazi szerepét kimutatni.

Nem teszem kérdésbe: «mi az *accentus*?» Ámbár nem egészben az levén tárgya értekezésemnek, egyet kellene értenem t. hallgatóimmal a szó jelentése felől. Ámde azt csak definitióval tehetném, definiálni pedig — Kant szerint¹⁾ — az *accentust*, mint empiricus fogalmat, lehetetlen. Tehát csak fel kell tennem, hogy úgy a mint közhasználatban van, eléggé egyetértünk felőle. Azt sem bizgatom, vajjon helyesek-e egészen a *hangsúly* vagy *hangnyomaték* szavak:²⁾ elég tudnunk, hogy egyértelműek az «*accen-*

¹⁾ Kant Logikája 103. §-ában olvassuk: «Unmöglichkeit empirisch synthetischer Definitionen. — Da die Synthesis der empirischen Begriffe nicht willkürlich, sondern empirisch ist und als solche niemals vollständig sein kann, (weil man in der Erfahrung immer noch mehr Merkmale des Begriffs entdecken kann), so können empirische Begriffe auch nicht definiert werden». — Hogy miféle fogalmakat lehet hát definiálni? azt nem mondja meg a criticus philosophus.

²⁾ Az imént idézett tiltakozás ellenére is megpróbálkoztak a nyelvészek az *accentus* értelmezésével. Mindnyájuké csaknem azon szókkal oda megy ki, hogy «egy szó bizonyos *csipetének* (syllaba) hangosabb kiemelése». — *Syllaba*, quæ attolli debet *accentum* habet. (Gramm. lat.) — *Accentus* est . . . orationis *elatio* (*Diomed.* 2, p. 425.) — *Accent* . . . besteht in der grössern Erhebung der Stimme (in einer Sylbe) *Heinsius* Wtb. — *Élévation de la voix sur une syllabe dans un mot.* (*Littre, Brachet.* gramm. hist.) — An inflection of the voice, which gives to each syllable of a word its due pitch . . . (*Encycl. Dictionary*). E szerint úgy látszik, hogy az *accentust*, — t. i. a melyről itt szó van, — inkább *hangemeletnek* mint «*hangsúly*»-nak kellene nevezni. Igen, de azt is látjuk másfelől, hogy mindenik módosítja a definitióját: — « . . . vocis *intensio*» (*Diom. ib.*) — «Die

tus»-sal. Nem ez az egy új szavunk van — milyen pl. a «kedély» (= *Gemüth*) is — melyet tulajdonképp csak úgy értünk meg, ha visszafordítjuk arra az idegen szóra, a melyet helyettesítnek vele írónk.

Nos hát értekezésem célja az accentus és szórend közti viszonyt, a hogy nyelvünkben mutatkozik, tisztába hozni.

6. §. A szórend, melyet megint szükségtelen, hogy értelmezzek, a különböző nyelvekben különböző fontosságú. Merőben határozott és nélkülözhetetlen az egytagú (ragatlan) chinai nyelvben; jórendin közönyös reánk nézve, és ha nem volna is, ki nem talált szabályú a teljesen ragozott, holt nyelvekben, a szanszkrtban, görögben, latinban; kisebb nagyobb részben határozott és szabályzott a mai leánynyelvekben (románokban, németben, angolban), melyeknek ragjai, illetőleg flexiói több-kevesebb mértékben részint elkoptak, részint elenyésztek. Az utolsó (3) rovatba tartozik a magyar is, de nem azért, a miért a felhozott nyelvek, hanem mivel nemi ragjai nincsenek s az adjectivumoknak viszonyragjai is csak bizonyos, meghatározott esetekben vannak; még pedig nem kopás vagy elenyésztés következtében hiányzanak, hanem a nyelv alkatánál fogva. Az elrendezés elve sem az, a mi az említett nyelvekben, u. m. a szavaknak alaktani rovatolása; hanem a magyarban a hangsúly a kulcsa a szórendnek.

7. §. «Nem!» azt mondja a «Szórendi tanulmányok» már érintettem szerzője: «a hangsúly nem foly be a szórendre». És kevés sorral alább ezt olvassuk: «A magyarban különösen az teszi

Betonung ist nicht nur die den Laut begleitende *Hebung* der Stimme, sondern auch *Belebung* derselben». (*Koch deutsche Gramm.* §. 36.) . . . C'est à dire *intensité* donnée à une syllabe relativement aux autres.» (*Littre*) — «Dans tout mot de plusieurs syllabes, il y en a toujours une sur laquelle on *appuie plus fortement* que sur les autres.» (*Brach. gn. h.*) — «(Accent) the laying of particular *stress* upon a certain syllable . . . of a word.» (*Encycl. Dict.*). — Ezeket tekintve a «hangnyomósítás» vagy egyszerűen: «nyomaték» megmaradhat. Annál inkább, mivel az egykori tanár a görög betűket tanítván, midőn egyik hallgatója nem mondta ki kedvére a 2-ik betűt, így szólítá meg: nyomja meg kéd azt a betűt! Az adoma tovább is megy, de nem ide való. Csak azt akartam vele kimutatni, hogy a «nyomaték» stb. nem új keletű szó.

fontossá a hangsúlyt, hogy az erős accentussal nagyrészt együtt jár az a bizonyos meghatározott szórend, a melyben az ige mindannyiszor követi az illető szót, vagy több szóból álló kifejezést stb.» ¹⁾ Hiszen ez világos ellenmondás. Mert ugyanis ²⁾ ha «az accentussal együtt jár a szórend», amannak befolyásának kell lenni emerre, valamint a tábornoknak a «vele járó» hadsegédére.

«Igen hamar ítél ön», közbeszól az értekező, «mert olvassa csak tovább a 31. lapon: „Élő beszédben a szórend és a hangsúly, úgy együtt teremnek, mint az ikertestvérek; de az utolsó minden-esetre az ifjabbik“.

Olvasom hát, de azt is beléje, hogy nemcsak nem kisebbíti, hanem növeli az ellenmondást; mert itt már a mérséklő «nagyrészt» is el van hagyva. Az ellen pedig, hogy csak «élőbeszédben» mutatkoznék az «ikerség», egyenesen tiltakozom, mert azt nem tekintve, hogy az írott beszédnek némi felsőbbiséget tulajdonít értekező — (a mivel csak Quintilianus mondatát állítom szembe: *«Mihi unum atque idem videtur bene dicere ac bene scribere; neque aliud esse oratio scripta, quam monumentum actionis habitae.»*) — lehetetlen, hogy más elve és szabálya legyen a szórendnek az írásban és más az élőbeszédben. És nem teszi lehetővé az a bunkó, melylyel a hangsúly tekintélyét agyon akarja ütni (ért.): «Hát kottából tanuljuk a magyar szórendet?» Aggodalma a Petőfi «Juhászát» juttatja eszembe:

Elkeseredésében mi telhetett tőle?

Nagyot ütött botjával a számár fejére!

De bizony se Fogarasi, se én nem nyújtjuk a fejünket oly türelmesen akárki botja alá, s ha tennők is, a bot törnék belé. Hiszen a juhászlegény, ha azt akarja énekelni: «Hortobágyi pusztán fuj a szél», nem fujja: «A virágnak megtiltani nem lehet» nótájára s mainap nem éneklik a népdalokat német dallamokra, mint a Csokonaiéival cselekedtek hajdan. S a magyar betyár vagy a székely góbé épen oly hibátlanul rendezi a szavait

¹⁾ V. ö. az értek. 13. l. «Tagadhatatlan . . . hogy a magyarban a fogalmak nagy részének erős hangnyomatékával mindannyiszor együtt jár az igejelezte nyomosítást kitüntető szórend.»

²⁾ Ez a pleonaszus nincs meg a M. Ny. szótárában, de még van ám a nyelvben.

s alkalmazza az «együttjáró» accentust, mintha «kottából» olvasná. Ez az igazi «kotta» pedig inkább a miénk, mint az, a mivel ért. kínálja a magyarul írni akarót, t. i. hogy «a szó k rendét mindenk előtt nyelvtani értékek határozza meg», és a mit annak rendén tűzetesen fogok szellőztetni. Most csak annyit, hogy legyen bár igaz, hogy: «A szó, mire kimondom . . . már is ott van a maga helyén, úgy, hogy habár egy pillanat művének tetszik is az egész, a hangsúly mégis csak utána teremhetett a szó sorakozásának», ez az állítás pontosabban talál ért. «kottájára», t. i. a «nyelvtani érték»-re, melynek «fűrkészése» nem »pillanat» műve, hanem húzamos idővel «teremhet» gyümölcsöt a szó sorakozása után.

8. §. Hanem most első dolgunk tisztába hozni, hogy mit értek én a mi «kottánk» alatt.

Elsőben is azt kell nyilvánítanom, hogy én soha sem állítottam — sőt merem mondani, Fogarasi sem — azt, hogy «a hangsúly befoly a szórendre», vagy mint másutt sejteti ért. hogy «hangsúly szabályozza a szórendet» mint tagadásából (13. és 26. l.) lehetne következtetni. Ha azt hiszi ért., német szólammal mondva: «gyökeresen félreértett». Mind én, mind Fogarasi egy tényt fedeztünk fel csaknem azon időben, t. i. hogy a magyar mondatban az ige előtti szót (vagy szólamot) accentuálni szokták, és hogy ebben a tényben rejlik a szórend titka a magyarban. Világos, hogy ez a közönségesen ismert élő-nyelvekétől különböző szokás bizonyos természeti törvényen vagy törvényeken kell hogy alapuljon, és ez a törvény «szabályozza» mind a hangsúlyt, mind a szórendet, nem pedig ezek egyike a másikat. Ezt a törvényt «fűrkészni» volt hát tudományos kötelességünk. Meg is kezdtük, mindenikünk a maga módja szerint, és eljutottunk legelsőben is a ténynek arra a kiszélesítésére, hogy az accentus nem csak az ige előtti szólamra, hanem olykor magára az igére is esik. De itt már elvált az útunk. Megmondom miért. Fogarasi az «ige» alatt nem csak magát a tulajdonképpeni igét, hanem az úgynevezett igekötős igét is értette; holott én az «igekötőt» éppen oly önálló *adverbium*-nak tartottam és tartom s állítom, mint a többit, mint: *jól, rosszul, szépen, lassan, hamar, tegnap* stb. Annál fogva F. e két mondatot: «Az almafa *v*irágzik» és az «almafa *k*ivirágzott» egy kalap alá húzza s azt

állítja, hogy mindenikben az igen van a hangsúly, holott én ezt a kettőt párhuzamozom: «Az almafa ki-virágzott» és «Az almafa ga z d a g o n virágzott», minthogy mindenikben az ige előtti szón van a hangsúly. Ebbeli felfogása, mely sajnos, hogy nem csak az övé, hanem talán minden nyelvészünké s velők értekezőé is, oly zavart okozott Fogarasinál, melyből egész értekezése («Euréka») folytán nem bírt kitisztulni.

Ezentúl már csak a magam útját követem s igyekszem a hangsúly és szórend közti viszonyokat kideríteni.

9. §. A magyar mondatban az ige előtti szó vagy jelzője első tagját, olykor a csupasz igéjét is, accentuálni szokták.

Ez világos, egyszerű s tagadhatatlan tény,*) de mily sok kérdés fűződik hozzá.

Legelső az, hogy hát «mi a mondat?»

Ha ezt kérjük, külön-különbféle feleleteket kapunk rá. Pl. három csoportba rendezve a következőket:

a) «Die Darstellung eines Gedankens in Worten ist ein Satz.» (Koch, deutsche Gramm. §. 211.)

«A mondat valamely gondolatnak szavakkal való kifejezése.» (Szinnyei M. Ny. Rendsz. 49. §.)

«A mondat olyan íze (sic) a beszédnek, mely valamely gondolatot fejez ki, még pedig vagy . . . élőszóban vagy . . . írásban». (Király P. Magy. Ny. 6. l.)

b) «MONDAT, . . . a kimondott szóknak bizonyos értelmet kifejező s egymással szorosan összekapcsolt összege.» (M. Ny. Szót.)

*) Úgy látszhatnék, mintha tagadná Szinnyei, mikor azt írja (M. Ny. Rendszere 7. l.) «Beszéd közben nem minden szónak hangsúlyos az első szótagja, mert rendszeren több szót ejtünk egybe s ennek a hangtani egységnek első szótagját ejtjük nyomtatékkal, a többit nyomtaték nélkül.» A «rendszeren egybeejtett több szó» alatt t. i. a «mondat»-ot érthetni, mely hiedelmünket megerősíti az, hogy példái mind mondatok. A félreértést a rossz stylus okozza, és csak a 36. lapon tudjuk meg, hogy «a hangtani egység» = «az egész jelzős vagy névutós kifejezés»; tehát nem mondat, hanem csak tagja. Stylust említve, rosszalom ezt is: «a szónak az első szótagja». Vagy talán helyesli valaki ezt: «A nőstény oroszlának nincs oroszlánserénye?» Vagy a Nyelvőr nyomán ezt: «Fogd meg az ekének mind a két eke szarvát».

«PHRASE, . . . Assemblage de mots formant un sens complet.» (*Littre Dict.*)

c) «(Satz) . . . uneigentlich ist *der Satz*, in der Denklehre, ein durch Worte ausgedrucktes Urtheil.» (*Heinsius d. Wtb.*)

«(MONDAT) . . . Különösen észtanilag, szókkal kifejezett gondolat, mely észteni ítéletet foglal magában.» (M. Ny. Szótárában.)

«Satz, im grammatischen Sinne ist der sprachliche Ausdruck der Verbindung zweier Vorstellungen als Subject und Prädikat.» (*Brockhaus. Conv. Lex.*)

No már ha valaki ezeket az értelmezéseket a «Mondat» vezérszó nélkül olvasná, bírná-e képzelni, hogy az a), b) és c) csoportok azon egy fogalmat akarják jellemezni? Azzal együtt olvasva pedig, minthogy mind a három más jegyeit adja a fogalomnak, csak két eset lehet, t. i. vagy találók a jegyek s akkor mindenikök hiányos; vagy némelyikök hamis és így is rosszak az illető definitiók. Megkímélem a t. hallgatóságot külön kritikájoktól s csak annyit következtetek, hogy egy olyan értelmezés nélkül, a mely minden «mondatot» jellemezzen, de semmi egyébbe ne illjek, szűkölködünk. Nekem pedig különösen szükségem van rá, már csak azért is, hogy rendithetetlen alapul szolgáljon annak, a mit ezentúl akarok mondani kitűzött czélom elérésére. Ilyennek tartom a következőt.

9. §. A mondat oly szavak rendszeres csoportja, melyeknek egyike cselekvényt vagy állapotot gondoltat, a többiek pedig a cs. vagy áll. körülményeit.

Né hogy következetlenségbe láttassam esni, hogy néáltalán *empiricus* fogalmat értelmezek, miután föntebb (5. §.) annak lehetetlenségét vallottam *Kant*tal, sietek kimagyarázni, hogy a mondat csinált fogalom, a milyenek a természetrajzban a *species*, *genus*, *familia*. Az ilyek definitiói teljesen határozottak, hibázthatatlanok és alkalmazhatók. A mi t. i. a kitűzött *proximum genus* alá nem tartozik, vagy a miből a *specifica differentia*k közül csak egy is hiányzik, nem tartozik a fogalom körébe (sphaera) se. Értelmezésem tehát megtámadhatatlan, s ezt a többiekről nem állíthatni.

Definitióm magyarázatát folytatva:

A cselekvést vagy állapotot gondoltató, tehát jelölő szó az

ige, melyből magából is állhat a mondat. Pl. «villámlik», «dörög», «havaz», «fagy», az olasz, latin, görög, szanszkrit *imper-sónálék*.

«Ismét következetlenség!» — szólítanak meg, — «hisz egy szó nem csoport; tehát a definitióban hibás a proximum genus!» Mire csak azt felelem, hogy alkalmilag egy szó is viselheti egy csoport képét, mint a természetrajzban sokszor egy species a genusét.

A körülményeket jelölő szavak közös neve legyen: igemellék¹⁾ (*adverbium*, széles értelemben). Egyenként az ejtések (szorosan odaszámítva a nevezőt), az elől- vagy utoljárós szavak, nem csak a nevek (pl. Bécsben jártam vagy jártam után), infinitivus, a nyelvtanokban úgynevezett *adverbiумok*, az «igekötők» és a *conjunctiók* (t. i. a melyek mondatokat kapcsolnak).

Az igemellékek *egyszerűek* vagy *csoportosak* (szólamok). Tovább mind az ige, mind bármiféle melléke kettejével, hár-mával is járhat, a mit én «balmozásnak»-nak (t. i. részek ismétlé-sének) nevezek: pl. «*Nyihog, kapál, rüg, vág* Toldy paripája.» (Ar.) — Az utolsó időkben támadott veszedelmes tanítók *kevélyek, káromlók, békeségtelenek, szidalmazók, árulók, és vakmerők* lesz-nek.» (P. P. Kal.) — «Luther Márton is az Sz. Lélek beszédét *megemendálá* és az Sz. Írást *megcsáválá, magától hozzáadott szókkal szaporítá.*» (P. P. K.) — Az ismétlés a mondat egységét se nem zavarja, se nem csökkenti.

Meg kelle említnem azért, hogy nyelvészeink az ismétlős mondatok ügyében még csak a csuklásnál vannak,²⁾ és «össze-vont mondatok» neve alatt tárgyalják, holott mestereik is, a néme-

¹⁾ A mily ferdeség volna az «igemellék»-et *melléki-igének*, épen oly ügyetlenség az *adjectivumot* «*melléknév*»-nek keresztelni. Tudom én, hogy a latin «*nomen adjectivum*» szolgál fordítása, de az nem teszi jóvá a hibát.

Legyen hát az «*Adjectivum*» mint a francziáknál s másutt substantivumnak véve = névmellék. A «*nomen substantivum*» pedig egyszerűen: *név* (fr. *nom.*). — A «főnév» (*Hauptwort*) maradjon a németiség imá-dóinak.

²⁾ A «Szinlett Catalani» (dalos vígjáték) egyik dialogusából vett közmondás, mely tökélyesen megfelel a német: «*Ueberwundener Stand-punkt*» szólamnak.

tek, már elhagyták azt a ferde felfogást. — «Die Satzverbindung, die ein oder mehrere Satzglieder mit einander gemein hat, heisst ein Zusammengesetzter Satz. (Koch, 1849.) Ellenben: «Jeder der Satztheile ist entweder nur einzeln da, oder mehrfach vorhanden». (Göttinger, Deutsche Sprachl. 1873.)

10. §. Értelmezésem minden nyelvre illik, de valószínű az is mindenikökre nézve, hogy a beszélő a mondatban legalább egy szótagot accentuál. Ennek a ténynek nevet is adott a német nyelvészet, t. i. ezt, hogy *Satz-accent*, és magyarul is bizvást nevezhetni: mondatsúlynak, felesleges lévén a «hang» beiktatása. A többiek a németeken kívül összekeverik az *emphaticus* és *rhetoricus* vagy *oratoricus* accentussal, melytől csakugyan néha bajos is megkülönböztetni. És még bajosabb bizonyos nemzetnél, még ha oly ismereteseink vagyunk is, nem csak írott, hanem beszélt nyelvvel is, a mondatsúlynak bár létét, nem hogy helyzetét vagy plane szabályait kipuhatolni. Felszólítom magyar nyelvész atyánkfiait, kik között német is van, hogy mondják el a németről, hogy vajjon a mondó önkényére és gerjedelmeire van-e egészen hagyva, hogy a mondatnak melyik szavára ejtse a hangsúlyt, vagy van valami rendtartás vagy törvényforma a dologban? Mert én megvallom, hogy a könyveikből nem bírtam végire járni. Mondják csak meg finnistáink, hogy létez-e mondatsúly a szuomiban? Hiszen a született finn sem tudott jó móddal felelni abbeli tudakozódásomra, sőt azt hiszem, nem is bírtam megértetni kérdésemet vele. Nem csoda, hiszen nyelvünk — idő szerint — első grammaticusának «Erdösi»-nek sem ötlött eszébe, hogy ilyes valami volna s utána 300 esztendővel kellett nekem fölfedezni, s azután négygyel Fogarasinak kihirdetni a mondatsúly létét és helyzetét. Emennek is «Eurekája» viszhang nélkül maradt, érték. szerint, 1867-ig.

11. §. Most már megállapított ténynek nézzük azt, a mit főntebb már említék, hogy a mondatsúlyt vagy az ige előtti határozón, vagy sokkal ritkább esetben magán a csupasz igeen leljük, és hogy az ennyiben szórendet is némileg szabályoz. De itt is követet a kútba érték., midőn Szilágyi megkülönböztetését, hogy van «rendes» és van «nyomatos sorozat», helyes szabálynak állítja. Mert ennek, ha van valami értelme, csak az lehet, hogy van «hangsúlytalan» mondat is.

Lehet! csakhogy én ilyent magyar szájból soha sem hal-

lottam, és felszólítok mindenkit; hogy ha hallott vagy hallani fog, tudassa mentől előbb a tudományos világgal.

12. §. Nos hát addig ezzel nem vesződve, hogy a hangsúlynak a szórendhez való viszonyáról szólhassunk, a hangsúly keletkezése módját kell előbb kipuhatólnunk. Vizsgálatunkat, az inductio biztos útján haladva, megint nyelvbeli tényekre alapítjuk.

Az idevágó *első* tény az, hogy a mondó, ha bár csupán egy szóval jelölt eszmét is akar tudatni a hallóval, azon szónak a kiejtését bizonyos erélylyel kezdi meg, azaz az első tagját accentuálja.

A kitűzött feltétel lényeges, és számba nem vétele miatt keletkezett az a hiedelem, melyet nyelvészeink legnagyobb része nem csak pártol, hanem kategoricus állítássá is fokozott, t. i. hogy a magyarban, szintűgy mint a görögben, latinban, olaszban, németben, angolban *szóaccentus* létezik.

Ezt az állítást velem együtt az élőbeszéd merőben tagadja. A nyelvészek közt sem vagyok egészen egyedül, mert egy újdonság új m. nyelvtanban ezt olvasom: «A szónak, ha külön egymagában ejtjük ki, mindig első szótagját hangsúlyozzuk. Beszéd közben nem minden szónak hangsúlyos az első szótagja» [A ritkítás enyim.] (*Szinnyei*, M. Ny. Rendsz. 7. l. 13.)

No már tudva van, hogy a szóaccentusos nyelvekben a beszéd közben is hallszik a szónak szokott accentusa. Ime:

Exegi monumentum aere perennius,

Regaliq[ue] [enclit.] situ pyramidum altius. (Horat.)

Alterā die iterum stabat Johannes et ex discipulis eius duo. (Ev. Joh.)

Chiama gli abitato[r]e delle ombr[e] eterne

Il rauco suon della tartarea tromba. (Tasso.)

I due sposi erano andati a Parigi senza commendatizia, per viver soli e liberi. (Barrili.)

Ich kann si kaum erwarten

Die erste Blum' im Garten,

Die erste Blüth' am Baum. (Goethe.)

Die Musik ist also keineswegs, gleich den andern Künsten, das Abbild der Ideen, sondern das Abbild des Willens selbst. (Schopenhauer.)

O never say then I was false of heart,

Though absence seem'd my flame to qualify. (Shaksp.)

I can see yet without spectacles, and I see no such matter: there's her cousin, and she were not possessed with a fury, exceeds her as much in beauty as the first in May doth the last in December. (Shaksp.)

Már most kísértjük meg magyar mondatokat accentálni amaz állítás szerint:

Hajdanában a mikor még

Így beszélt a magyar ember. (Arany.)

Falu végén foly a patak.

Fejér keble csak úgy dagad,

Dagad, dagad széles jó kedvében,

Hogy az ég lenéz megint rá kéken. (Petöfi.)

Másod napon ismét áll vala János, és ketten az ő tanítványai között. (Káldy.)

Türhetné-e magyar fül az ily szavalást?

Folytatom az első tény ügyét.

Állhat a szó magára: a) az egy igéből álló mondatokban: villámlík, — szeretlek, — aludtunk, — esznek, — isznak, — tánczolnak. b) Felkiáltásokban: Istenem! — sajnos! — tolvaj! c) Ellipticus mondatokban, nevezetesen feleletekben: K. Mit láttál? F. csodát. — K. Hogy aludt a beteg? F. csendesesen. — K. Mi színű az a virág? F. piros. — K. Mikor esett az eső? F. tegnap. — Megmondtad mit izentem? F. meg. — K. Mit tesz mensa magyarul? F. asztal.

Mind ezekben ama feltétel megvan, tehát az illető szavak első tagjait accentuáljuk.

Második tény az, hogy mikor az igejelölte cselekvény minősítését vagy határolását akarjuk tudatni a hallóval, a körülményt jelölő szót igemellék képében az ige elibe helyezzük és az ige rovására accentuáljuk. Pl. sürűn villámlík, — holtig szeretlek, — mélyen aludtam, — csürben tánczolnak. — Az úgyn. igekötők szintoly minősítő és határoló (össze-

foglalva: *specifikáló*) szók, mint akármely más adverbium. Megrögzött rossz mai nap összeírta az igekötőt az igével, de azért compositumoknak tartani tetemes hiba.

Egymásra vonatkozó két vagy több szóból álló csoportot, melynek nincs oly teljes értelme, hogy a mondat rovatába illjék, szólamnak nevezek; ennél fogva e 2-ik tényben keletkezett hangsúlyt szólamnak. Az iménti megjegyzés szerint az igekötős igék is, mint: *Elaludtam, Megnyugodtál, Összevesztünk, Felfortyant*, valódi szólamok. Az accentus bennök csak egy szóra esik ugyan, de uralma kiterjed az egész szólamra, mint a szótag accentusáé az accentuált nyelvekben az egész szóra. Die Betonung stellt das einzelne Wort ... als ein Ganzes dar (Koch. D. Gramm. §. 36.).

Az ige, melyhez az accentuálandó mellék járúl, az előtt maga volt hangsúlyos, de súlyát a minősítő vagy határoló szó eleibe járultával elvesztette. Annál fogva a szóban forgó 2-ik tényt úgy is fejezhetjük ki, hogy az ige accentusát az igemellék átveszi, úgyszólván, eltulajdonítja. Ezt a kifejezést nem egyszer lesz alkalmam és szükségem használni.

A specifikálás eszméje az ige nélkül szükkölködő szólamokban is otthon van. Csakhogy ezekben a minősítő vagy határoló szó jelző (*epithetum*), a specifikált pedig jelzett nevet kap. Ez a *harmadik* tény. Jelzők nevezetesen — lehető többekkel együtt — a mutató névmás; a névmellék (*adjectivum*); a ragatlan birtokos; az *infinitivusra, participiumra, nomen actionisra* vonatkozó igemellék; *adjectivumot és adverbiumot* specifikáló más *adjectivum és adverbium*; azok a szavak, melyekhez «is» v. «sem» járúl; ismétlődni szokott bizonyos kötőszók (*vagy — vagy, mind — mind, hol — hol*), a tagadó «nem» szócska. Példák alig kellene, de nem árt egy-néhány: Áz a ház. Ázon órában. Magas torony. Királyunk szobra. Csendesen ülni, ülő, ülés. Szívesen látni, látó, látandó, látás. Újra kezdés. Vízbe halás. Mennybe menetel. Fejedelmek ellen támadás (PPK.). Nagyon szép. Jó erősen. Igen nagyon. Té is. Senki sem. Nem jó. Nem igazán. Nem ember (Klauzál). Mind lova, mind szekere. Vagy én, vagy te. Sem barát, sem ellenség. (Ezeknek is egy részét compositumokká tette a tudatlanság, s használja a rossz szokás.)

Negyedik tény, hogy a tárgyalt, két szavú szólamokhoz harmadik szó is járulhat, de ezúttal és ezentúl már csak jelző képében, mely az utánavalónak, tehát az egész szólamnak átveszi a hangsúlyát. Így — az iménti példákra vonatkozva: Ritka magas torony. Mátyás királyunk szobra. Igen szívesen látni stb.

Ezt az eljárást, azon feltételekkel tovább is folytathatni,
— pl. Felettebb ritka magas torony. Dicső Mátyás királyunk
szobra. — És a határt nem a nyelvtan, hanem csak a logika és
aesthetika szabja meg. Mint szélsőséget idézek elemezve egy példát
PP. Kalauzából:

„ Újságok hamissága

..... ^Vhanyatlott Újságok hamissága.

elhanvatlott

V Ecclesiától elhanyaglott

Az ^YRómai Ecclesiától elhanyaglott Újságok hamissága».

Kimondhatni hát általában, hogy mindig a legújabb specifikáló eszmét akarja ki v á l ó a n tudatni a halló a mondóval és az azt jelölő szót, ennek is első tagját, accentuálja, s az igemellék után az igének, a jelző után a jelzettnek és a korábbi jelzőknek elenyésznek az accentusai. De állíthatni azt is, hogy a specifikáló szó közvetlenül előzi meg a specifikáltat, s hiba, ha valami idegen szó tola k o d i k közikbe. Ezzel egyszersmind az is ki van mondva, hogy rossz, ha az igemellék az igére vagy a jelző a jelzetre csak közbevetett szó vagy szavak átugrásával vonatkozhatik. Példákat nem hozok fel, mert kellő megvitatásuk feltartóztatná vizsgálódásaim folyamát; a ki megértett, vegyen elé bármely hírlapi vagy könyvbeli cikket és lel benne ilyes rossz szólamot eleget, a melyben a folytonos lánczolatosság kellemetlenül van megszakítva,*) Nem szakítja meg ellenben valamelyik üzlet két- vagy többszerezése, ha a halmazott szavak sanyárúan egyneműek. Pl. «magas, nemzeties gondolkodása módját s felfogását mindig kitüntette» (Népt. L. XX.

*) Nyelvész is van, a ki nem csak nem bírja vagy nem akarja megérteni állításomat, de polémizál is ellene. Annak feleljen *Milton*: «Permulta sunt quæ te doceri prius oportet; nam quæ te propius attingunt, videris ea penitus nescire, et præter literulas nihil unquam didicisse, ne percipere quidem potuisse. (Defensio pro p. Anglic. Lond. 1651. 224. 1.)

95): a mely szólamban két halmozást és két tolakodó lánczszemet jelöltem ki. Mind ezeket összevéve, a hangsúly viszonyaira nézve következő tanulságokat vonhatunk belőlök:

a) A latinban és új németben az accentus az egyes szóval, a magyarban tulajdonképp a szólammal keletkezik.

b) Eléállása feltételei az előbb említett két nyelvben egymástól, a miénkben mindkettőjökétől különböznek. A latinban az accentuálás prosodiai, a németben etymologiai, nálunk logikai.

c) Elve az, hogy a szólam accentusa a tűzetesen és c z é l z a t o s a n specifikáló szó első tagjára esik és az így accentuált szó specifikáltán elül foglal helyet.

d) A c z é l az, hogy a mondó a cselekvény körülményét, vagy a jelzett tárgy körülményét tudatni akarja a hallóval; tehát nem tudottnak teszi fel.

e) De felteszi azt is, hogy tudja a halló a tárgyat magát, melynek jellemét, t. i. a cselekvénynek körülményét, a jelzettnek jelzőjét, tudatni akarja vele. Ez magyarázza azt a tényt, hogy a specifikáló szó eltulajdonítja az accentust a specifikálttól.

És így megegyengetve az utat, átmehetünk a mondatra, melynek részei a szólamok.

13. §. A mondat főntebbi (9. §.), logikai értelmezését most nyelvtanilag így fejezem ki: a mondatigéből és mellékeiből álló szó-csoport, és tessék ezúttal azt is számba venni, a mit ott továbbat megjegyeztem, hogy az igemellékek hol egyes szavak, hol szólamok. Ebből önként következik, hogy lehet, — a mint hogy van is számtalan mondat, melyben az igemellékek mind egyes szavak, tehát egy szólam sincs köztök. Ellenben egy mondas sincs, melyben igetés (az esetek legnagyobb részében) igéből és valamelyik mellékéből álló szólam ne volna. A legteljesebb inductio vezet hát reá, hogy nyelvünk szelleme ezt a viszonyt vette tekintetbe s azt a nyelvszokást érvényesítette, hogy az első és második ténynek megfelelően vagy magát az igét, vagy — és legtöbbszörre — egyik mellékét, a közvetlenül (vagy a feljebbi feltételek alatt mások közbejöttével) előtte állót accentuáljuk.

Két eset áll hát előttünk, nem egyszer van alkalmunk, sőt szükségünk a választásra. Nincs ugyan az eredeti compositiókban, sem az előbeszédben, mert a nyelvérzék megteszi a magáét; de van ám idegen nyelvből való fordításból s írott mondatok olvasásakor.

A kérdés ennél fogva az, hogy mikor hangsúlyozzuk a mondatban az igét, mikor a mellékét? Igyekszem megfelelni reá, de előbb egy mást kell eldönteni, hogy feleletemnek alapot vehessek. T. i. azt a kérdést, hogy általában mit hangsúlyozunk a mondatban? és miért?

13. §. Engedelmet kérek, hogy messziről kezdhessem. «*Multa senem circumveniunt incommoda: difficilem et morosum offendit garrulus*», mondja Horatius.

Fiatal koromban egy muzsikus banda primása előtt egy lenygel táncznótát játszottam s ajánlottam megtanulását. «Sép biz a, mondá ő, — de nem magunknak hegedülünk!» Ezt nem egykép lehetett érteni, de engem főképp a «nem magunknak» ejtett tünődésbe, melynek folytán arra jöttem, hogy hisz az is igaz, hogy nem magunknak beszélünk, és a ki magának beszél, tettét vagy lázas, vagy szórakozott állapotnak tulajdonítjuk. Ismerem valakit, a kin az még mások társaságában is gyakran megesett s midőn beszéde néha bántott is, azzal mentette magát, hogy «nagyon gondolkodott!» A rendes viszony hát az, hogy mikor mondunk vagy beszélünk valamit, mindannyiszor más valakinek mondjuk, vagy beszéljük. Annál fogva a beszédről való vizsgálódásainkban ezt a dialogikus viszonyt szemmel kell untalan tartanunk, úgy hogy mondó és halló mintegy előttünk álljanak egyaránt. E szabály befolyása alatt szerkeztettem főlebb adott értelmezésemet, és világos igazságul vevén fel, hogy a mondottal a hallóban bizonyos gondolatot akarunk kelteni, és a gondolatnak, mint egésznek annyi része van, a hány szó (illetőleg: szólam) a mondatban, bizvást állítom, hogy azt a szót (szólamot) hangsúlyozza a mondó, a melyikre kiváltképp akar figyelmet fordíttatni a hallóval.

«No hisz ez truismus, erre kár volt szót vesztegetni», gondolják.

A biz a! de lám közeledtünk vele a feltett kérdés eldöntéséhez. A keltendő részeszméknek kisebb-nagyobb ismeretét teheti és teszi fel a mondó a hallónál. Ezt veszem fel hát a felosztás elvéül, mely szerint a mondat szavaival jelölt eszmék: a) tudottak, b) nem tudottak. Nem vélem szükségesnek támogatni különböztetésemet, hisz ez az állításom is majdnem *truismus*, csak a gyakori emlegetés hiányzik hozzája.

14. §. Természetes tehát, hogy arra az eszmére hívja fel a *halló* figyelmét különösen a *mondó*, a melyet nem tudott nak teszen fel a *hallónál*, következőleg az azt jelölő szót accentuálja. Ez a — hogy úgy mondjam — jelenség oly általános, hogy én azt az előttem ismeretes nyelvekben mindenütt föllelém. És hogy másokat is segítsek a föllelésben, egy könnyű criteriummal szolgálhatok. Alakítsuk kérdéssé — mintha a halló tenné — az illető mondatot, de úgy, hogy a nem tudott nak gyanítható szokat helyettesít-sük kérdő szócskákkal, a tudottaknak képzelteket pedig ismételjük. Nevezhetjük tapogató kérdésnek. Hasonló okból gondolhatta kérdéseit a trivialis: «*Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando?*» vers szerzője is, ámbár korán sincs minden lehető viszony kimerítve benne. A gyanításban segítnék a főtebb (12. §.) fejtegetett viszonyok (tények) is, u. m. a jelző és jelzett, az igemellék és ige, a jelentő szó és conjunctio közöttiek. Pl. «A halállal senki se ivott áldomást.» (Dug.) tapogató kérdés: *Ki* ivott áldomást a halállal?

Fel.: *Senki se.*

Mielőtt más nyelvekből szemelt példákat sorolok fel, ki kell mondanom, hogy az a criterium, melylyel szeltiben kínálnak a magyar nyelvtnak t. i. az «ellentét», semmit sem ér. Pl. (Magy. Ny. Rendszere 1847): «(Midőn a fősúly nem az ígén van) legnyomósabb azon szó, mely közvetlen az ige előtt áll.» Közbeszólva ezer példával mutathatnám ki, hogy általánosan véve, nem igaz. «Az ily nyomosított szó ellentét által még jobban kiemeltethetik», p. o. «*Péter visz buzát a vásárra (nem Pál)*». Eltalálta a szarva közt a tőgyit. Hisz ez az ellentét épen úgy megvan a nem nyomosított szókra nézve is: ha «*buzát*», nem *zabot*; és ha a «*vásárra*», nem a *malomba*!

Lássuk már az idegen példákat: ἀλλ' ἂν ἐχθρῶν ὄντα πολλὰ μανθάνουσιν οἱ σοφοί (Arist. Aves. v. 376.)

* Minthogy az előbbi versben az «ellenségről» és a «tanulásról» már volt szó, a kérdés csak az lehet: «ki? mit? tanulhat az ellenségtől?» S ezzel a jelölt hangsúlyozás igazolva van.

Crescentem sequitur cura pecuniam (Horat.)

* Az előbbieken a vagyongyűjtésről volt szó.

„Daran' erkenn' ich den gelehrten Herrn! (Mephist. Faust II. Kaiserl. Phalz)."

* A «daran» hogy mire vonatkozik, csak a következőkből tudja meg az olvasó. És hogy a «Kanzler» tudós, az is újság előtté.

C' est le commencement de la fin. (Talleyrand.)

* Az elbeszélt esemény, minek, miye?

Misery acquaints a man with strange bedfellows.

* Mit nem csinál a nyomorúság?!

Il meglio e nemico del bene.

* Minek, miye a «jobb»? — A «jobb» ismeretes eszme és locus communis, de a halló a világért sem várja utána az «ellenség» eszméjét, s emez után még kevésbbé a «jót».

Madre: „no entro una vez en fuego, sin encomendarme a la Virgen. (Caballero, La Farisea. Cap. VI.)"

Mint világosan látni, legkisebb szükség sincs «kottára» a végett, hogy a mondatsúly helyét megjeljük. Elég arra egy kis belátás, a mennyit legmiveletlenebb embernél is föltehetni. De világos az is, hogy a például idézett nyelvekben a mondatsúly valóban «nincs befolyással a szórendre». A miből azonban nem következik, hogy ne legyen a magyarban se. De erről későbbre.

15. §: Önként érthető, hogy «ha magán az igen van a mondatsúly, nincs mit rendezni, de fenmarad még az a kérdés, hogy mikor accentuáljuk a csupasz igét? A felelet az, hogy ama fontos elv, mely azt követeli, hogy a mondó a hallónál a mondatbeli eszmék egy részét tudottaknak, más részét nem tudottaknak tegye fel, utat mutat minden esetben. És a többiekkel együtt azt is kimagyarázhatni vele, miért kapja az accentust ritkábban az ige, mint mellékei? Ugyanis a cselekvény egy, de körülményei számosak; tehát többször van alkalma emezek nem tudását, semmint amazét tenni fel a hallónál s következőleg újságolni neki. (T. i. legyen szabad azt, hogy «felteszi a mondó bizonyos eszme nem tudását s a halló figyelme keltése végett az azt jelentő szót nyomósítja», egy szóval: újságolásnak nevezni.)

Meg vala mondva már fentebb, hogy az újságolással járó accentus összeüt a 12. §-ban ismertetett szólamí accentusok 2-ik pontjával (tényével) és így ki van mutatva, hogy a mondataccentus tana a szólaméjében be van foglalva.

Döntsünk el ezúttal egy más kérdést. Lehet-e egynél több accentusa a mondatnak? Előbb is szabatosítsuk a kérdést. Minthogy az accentuálásban a leggyakoribb tény az, hogy a mondatsúly az ige előtti szóra vagy szólamra esik, lehet-e több ilyen is az ige előtt, vagy is accentuálhatunk-e egynél több igemelléket? A felelet reá az, hogy halmozás esetében, t. i. ha az igemellékek egyneműek, úgy igen is lehet és kell. Pl. «Calvinus sz. Pálról azt írja, hogy vákmerő, kévély ember volt. (P. P. Kal.) Az hamis tudományok fővezéri háboruságokat, eszeveszéseket támasztanak» (Ibid.) De ha különneműek, úgy csak egy accentuálódhatik közülök, mert ilyen esetben az igét egymástól nem független szavak, azaz jelző és jelzet-képen kapcsoltak előzik meg, melyekben csak az első jelző kap accentust, mint pl. «Az utolsó parasztnak is öröm volt a dolga.» (Jók.) «Ézt is neked köszönhetem»; *) ha pedig függetlenek, csak az kapja az accentust, a mely közvetlenül áll az ige előtt: «mérges írásokkal megengesztelhetetlenül gyűlölködnek».

Hanem lehet ám az ige után és van is egynél több súly a mondatban. Mert egynél több igemellék levén, jelölhetnek több nem tudott eszmét is, s a tapogató kérdés is tartalmazhat több kérdőszócskát. De ennek van ám határa; mert okos ember nem szokott egy szuszban sokat kérdezni s az egész «*qui, quid, ubi*» stb. során végig menni. A mondó sem halmozza el a hallót egyszerre sok újsággal, ismeretlennel, szóval: nem tudottal. Nem mondok igen keveset, ha legfőlebb háromra határozom a mondat-súlyok számát.

*) Egy világot nem régiben látott nyelvtan szerzője azt állítja, hogy állhat az ige előtt két hangsúlyos névszó [helyesebben: hangsúlyos névszó kettő] is és a szövegbeli 2-ik példával bizonyítja. Ő hát így accentuál: «Az utolsó parasztnak is öröm volt a dolga». — Ézt is neked köszönhetem. Nem hiszem, hogy így szavallaná jó szántából magyar! A tévedés okát könnyű lenne kimutatni, de nem érek reá.

A tapasztalás is igazolja elméletemet. Utalok az élnyelvre, a mindennapi beszédre, midőn még arra is figyelmet kérek, hogy a több-kevesebb tagjártatás különböző egyéneknél különböző ugyan; de a kéz és fő mozdulatai mindnyájoknál összeesnek a mondatsúlyokkal.

Most már a mondatsúly többségére nézve feleljen a tapasztalás és szolgáljanak példakul a Dugonics «Magyar Példabeszédei»-ből szedett mondatok, a tapogató kérdésekkel világosítva:

Kutyazsír³nak hasznát veszi a hó²hér.

(Ki, mit vesz a kutyazsír³ból?)

Kazán² a fazék¹nak *) nem hányhatja szemére a feketeséget.

(Mit, miké³p hányhat szemére a kazán² a fazék¹nak?)

A keserű² babot is édessé teszi az éhség³.

(Mi, mi vé teszi a keserű² babot is?)

Régi² buzából is válik jó kenyér.

(Mi, miből válik?)

Az erős szél megtromfolja a tornyot² is.

(Mivel, mit csinál az erős szél?)

Az erős fonalból tartós az íng.

(Mi, milyen lesz az erős fonalból?)

Álmában is az ellenséggel harcol.

(Mikor, mivel harcol álmában is?)

Folyik a nyála, mint a veszett ebnek.

(Mi történik vele, mint mivel?)

Te se vagy jobb a deákné vásznánál.

(Ki? milyen? mint mi?)

Reménységén kívül metszették el a fonalát.

(Hogyan, miké³p, mit metsztették?)

Betekintett, mint bolond Istók Debreczenbe.

(Miké³p, mint ki, hová tekintett?)

*) Ezt teljesen így. accentuáljuk: kazán² a fazék¹nak; de itt csak szólam-accentus,

Azt hiszeni nem igen lesz, a ki hamissággal vádolja hangsúlyozásaimat. Annálfogva kimondhatom, hogy a magyar mondatban is lehet egynél több accentus (mondatsúly); de egynek szükségképp kell lenni, mert annyira természetes és annyira megszoktuk; hogy akkor is accentuálunk, mikor épen semmi újságot nem mondunk a hallónak: pl. szép az idő! Esik az eső! «*Fine weather, Sir!*»

Ezzel szemben egész képtelenségében tűnik fel az a felosztás, mely szerint «rendes» és «nyomatos» mondatot különböztetnek a magyarban. A kik ezt teszik, amaz evangéliumi nyomatos mondatot alkalmazom rájuk: «Atyám, bocsásd meg nékiek, mert nem tudják mit művelnek!» (illetőleg beszélnek). Rémlik valami előttök a mondatok valódi osztályozásából, t. i. hogy vagy állító k (*affirmatio, propositio*), vagy elbeszélő k, akár tudósító k (*narratio, expositio, relatio*). Ámde az egyik szintoly nyomosító, mint a másik. «Moltke nagy hadvezér» és «Moltke megverte a francziákat», egyaránt accentuáltak.¹⁾

Ezeket megállítva, azt a kérdést kell eldöntenünk, van-e elsőség vagy általában rangkülönbség az accentuált szavak közt? vagy más szókkal: van-e főszűly a mondatban?

Nemine contradicente, azt mondom, hogy van. Bizonyítás nélkül nem szűkölködik és példáját látjuk az angol nyelvbeli hosszú szavakban. Pl. *conversation* mind az első, mind a 3-dik tagjára kap accentust, de a fő az utóbbi. És ugyan az ő példájokra nevezhetjük a főaccentuson kívül a többieket másodrendűeknek (*a. primarius, a. secundarius*.²⁾) A mi a mondatbeli helyét illeti, állíthatom, hogy az accentusok sorában a legelső: t. i. *sicut prior tempore, ita potior jure*, a *cod. Just.* szerint. De van a dologhoz egye-

¹⁾ A francziák analysise: «*Auguste joue = Auguste est jouant*», merőben hamis. Csak az ad némi valószínűséget neki, hogy a franczia részesülőknek két értelme van, ú. m. cselekvés és tulajdonság. — A kettő amaz elemzésben össze van foglalva, pedig megkülönböztetésök oly fontos, hogy a nyelvatanoknak (a francziára nézve) legbajosabb része: *La theorie du participe*, egyenesen azon alapul.

²⁾ The secondary accent is that stress we may occasionally place upon another syllable, besides that which has the principal accent. (Walker, Pron. Diction. Principles. 533.) Tegyük a «syllable» helyett «word»-ot, s azonnal ráillik a mondatsúlyra.

nesebben szóló érvem'is. Jóllehet a mondatnak általános jelleme, mint láttuk, az újságolás, de erre a mondónak különféle indokai, ingerei, céljai, érdekei lehetnek és vannak, és az a melyik a beszélés pillanatában az uralkodó, megkeleti vele rögtön, ösztönszerűleg a mondat kellő részét és sietteti újságolását akár az igének, akár valamelyik mellékének. E szerint a fontosság elve, mely a szavak elrendezésében megbízhatatlan katalíz, a mondatsúlyok megkülönböztetésében tevékeny mozzanat. De a fontosságot nem az illető észme saját értéke, hanem, mint kimutattam, a mondó indulata determinálja. Hogy csak egyet említek, a tagadó szócska, a «nem» magában bizony csekély körülményt jelöl és mint igemellék határozatlan; mégis főszűly viselője a legtöbb mondatban. Erről kiki meggyőződhetik a tapasztalásból, ha figyelmet fordít akár élő, akár írott beszédre. Példákat hordanom fel, hely- és időpazarlás volna; annál inkább az, minthogy az egész dolog nem egyéb, mint ama főtenynek, az ige vagy ige előtti mellék accentuálásának ismétlése.

Mivel azonban gyakran akar egynél több eszmét is újságolni a mondó, mire ugyanannyi igemellék szükséges, de közülök csak egyet helyezhet közvetlenül az ige eleibe, a többieket hátról kell hogy sorolja és mint «nem tudottakat» accentuálja — másodrendű hangsúlyokkal.

Ugy de láttuk (12. §.), hogy a szólamaaccentus is van, és a szólama, akár tudott, akár nem tudott eszmét jelöljön, a neki dukáló hangsúlyt a mondatba iktatva sem veszti el, hanem kisebb-nagyobb erőlylyel hallattatja. Annál fogva a szólamaaccentusok is az egy főszűlyon kívül, másodrendűek.

Adott mondat elemzésekor tehát meg kell különböztetnünk a szólamaaccentusokat az újságolóktól, és ezek közt is a főszűlyt a másodrendűektől. Világosítsa meg egy példa, mely egyelőttem heverő lapról kacsingat felém: «Az esteli tanítás | az ily dolgok cselekvésétől | megvonja az időt.» — A tapogató kérdés ez: «Az esteli tanítás az ily dolgok cselekvésével miként bánik el?»

«Az est. tan.» és az «ily d. csel.» az előbbieken tárgyalva vannak, tehát tudottaknak tehetni fel azért ismételvék a tap. kérdésben. Az újság 1. az, hogy «vonja», még pedig (a cselekvény teljesültét jelölve): «megvonja»; 2. az, hogy: «az időt», Követke-

zöleg az 1-ső és 2-ik accentus: szólamia k, a 3-ik: fő súly, a 4-ik: másodrendű újságoló.

17. §. De most, mintha hallanék egy szöveget: «E mind jó! Azt, hogy a mondó azért beszél, hogy tudtára adja a hallónak, a mit felfesz róla, hogy nem tud, értem és megengedem. Csakhogy az oly naiv, mondhatni együgyű állítás, a melyet, ha meg akarnék támadni, a szánakozás venné ki kezemből a fegyvert s a melyre kár volt annyi lapot vesztegetni. Hanem arról szeretném, ha felvilágosítana jelen értekező, hogy hát miért mondja a beszélő azt is, a miről felfesz a hallóról, hogy tudja? *«Hic Rhodus, hic salta!»*

A kő súlyos! Mi több, okos ember dobta a kútba, de biztatom magam, hogy ki bírom egyedül is húzni.

A kérdés, az én nyelvemre fordítva, az: «Mi re szükségesek, mi szerepet viselnek a mondatban az accentuálatlan részek?»

Mielőtt egyenesen felelnék reá, a kérdést világítnom kell s e végre megmondanom, hogy az illető rész: vagy *ige*, vagy *igemellék*. Az *ige* elveszti a súlyát annál az általános elvnel fogva, hogy a 12. §-ban sorolt viszonyokban az egyik félnek szükségkép accentuálatlannak kell lenni, hisz éppen e teszi a különbséget a viszony két tagja közt. Valahányszor hát a mondatban a 2-dik ténybeli rendes eset fordul elő, accentust vesz az ige. (A katonák lődöztek az ellenségre, és A katonák összelődöztek az ellenséget. — «Hogy vagy?» F. «Vagyok, a hogy vagyok», vagy pedig: «Rosszul, mert beteg vagyok.»)

Azon elv áll az *igemellékre* nézve is, ha *jelzős*. T. i. a *jelzett* elveszti a hangsúlyát, mert átadta a *jelzőjének*. (*Ēmber* a talpán, *Dérék ember* a talpán. *Ēmber* fogad fogadást stb és *Sók ember* fogadott rá, hogy stb.)

18. §. Az ily hangsúlytalanságok a mondat szerkezetétől függetlenek, de meg kellett említenem, ne hogy megzavarják tüzetes tárgyalásomat. Az olyanokról van itt szó, melyek a mondat mivoltánál fogva foglalnak helyet, a melyek nem esetlegések, hanem szántszándékosan nem viselnek accentust. — A mondat természete szerint a mondó újságolni akar a hallónak: ez áll; de az is áll, hogy újságát tisztán meg akarja értetni vele. *Qui vult finem, debet velle media*, a megértetés eszköze pedig az, hogy az újat a

régire alapítsuk. Ez a maxima, melyet üdvös volna, ha a törvények és rendeletek szerzői is szívökre vennének, megadja a feleletet a kitűzött kérdésre: a mondat súlytalan részei a súlyosoknak, a tudottaknak gondoltak a nem tudottaknak alapul, bevezetésül, előre készítésül, feltételül szolgálnak. A higgadt, okos mondó tehát nem lepi meg «hű belé Balázs» módjára a hallót az újságaival, mint a «jövő zenéje» a dissonantiáival, hanem mint a régi zeneiskola hívei, kellőleg elkészíti. Ez a szerep világosan határoz a hangsúlytalan igemellékeknek egy helyet, ú. m. a főszó elöl a mondat kezdetén. A ki nyúlat akar löni, legelőbb is a puskát illeszti a vállára, s a ki fürjet, megállatja a vizslájával. Gyakori, világos tény az, úgy, hogy valódiságáról legott meggyőző a tapasztalás. Hallgassunk csak mások és magunk mindennapi beszédére, olvastassunk másokkal, vagy olvassunk magunk fenszóval rövidebb vagy hosszabb, jó magyarsággal — nem «kottából» írt — czikkeket: bizonyosan igazoltnak fogjuk tapasztalni állításomat.

Próba alkalmával azonban fognak elefordulni oly esetek is, melyek azzal netalán ellenkezőknek tartathatnának. Ezek az igazságot nem csökkentik s az iránta kelhető aggodalmat a nem accentuált részek további tárgyalása el fogja oszlatni.

19. §. Azt mondja tehát a tapasztalás, hogy van a mondatnak egy része, mely egészében hangsúlytalan; hol egy, hol több szóból vagy szólamból áll, és az újságolás elkészítésére szolgálván, legelőbb van rendezve a mondatban. Ez a rész tehát kezdő levén, méltán viselheti az *inchoativum* nevet. Megjegyzem, hogy nem az újjamból szoptam ezt a műszót, hanem az arab nyelvtanból, melyben az én fölvételemmel meglehetősen találkozó értelme van. Szókásos a latinban is, de más, és, ímerem mondani, hamis értelemben és csak az igére (*verba inchoativa*) alkalmazva.

Lássuk, minő szavak és szólamok használtatnak az *inchoativumban*:

1. Oly tárgyat jelölő szó, a melynek képzetét vagy fogalmát a nagy közönségnél s annál, a kihez a mondat intéztetett, ismeretesnek tehetni fel. Pl. «Párisban leégett az Opéra Comique.» *Páris*, mint *inchoativum* ellen nincs kifogás. De ez: «*Exeterben* leégett a játékszín», rosszul kezdett mondat, mert «*Exeter*» csak

földrajzban jártas ember előtt ismeretes és 100,000 egyén ellen, a ki hírét hallotta *Párisnak*, egyet állíthatnánk, a ki tudná mi és hol van «*Exeter*». Ilyes inchoativumok kellene különösen az elszigetelt mondatokban. — Ebugatás, számárrívás nem hallik mennyországba.

Megjegyzem; hogy nincs oly neme az igemelléknek, a mely inchoativumul ne szolgálhasson, az ige kötetét se véve ki.

«Meg nem verem, de szemem elé ne kerüljön. — Aztán conjunctio is: «Csak ásó s kapa választja el egymástól.» (*Dug.*) — Sőt szólalnak lehet egy része (pl. a -nak, -nek-es birtokos) inchoativum s a másik hangsúlyos. — «A szomszédoknak a lovát lopták el.» «Zichy, a képíró, lakott Péterburgban.»

2. Itéletekben a *subjectum*, (Példák szükségtelenek.) De olykor a *prædicatum* is. A gerinces állatok vagy szárnyasok, vagy szárnyatlanok. Szárnyasok a madarak, szárnyatlanok az emlősök, a kigyók, békák, hálak.

3. A feltétel. — Fősvény többet költ; *rest* többet fárad. (T. i. az ember, ha fősvénykedik, ha resteskedik.) Az ily mondatok típusa a *judicium hypotheticum*.

4. Csupasz ige is alkothat magára inchoativumot a) csak magára. (K. hová méssz?) F. «Megyek fel a hegyre.» — «Utazom Amerikába.» különösen, midőn egy tudott cselekvénynek egy vagy több körülményeit számláljuk elé. Pl. (K. Mi repül?) «Repül madár, bogár, lepke stb.» — «Úszik a hal, némely kigyó, madár, emlős stb.» b) Más körülményekkel vegyítve. «És láték a királyi székben-ülőnek jobb kezében egy belől és kívül béírott könyvet, hét pecséttel bépecsételtet.» (Ján. Jel. 5. 1.)

5. Folytonos beszédben természetes inchoativumok gyanánt szolgálnak a *conjunctiók*. De vannak köztök szükségkép vagy alkalmaslag nyomatósak is. Pl. mind az embereken, mind a barmokon szűnyogók lesznek. (1. Mos. 8. 18.) — Akár házatokban született, akár pénzen vétetett szolga. (1. Mos. 7. 12.) — És alattunk és felettünk és bennünk is a menny volt. (Kisf. S.) Meg kell különösen em-

lítani a vonatkozó (relatív) névmásokat és más szavakat: a *ki*, a *mely*, a *mikor*, a *hol*, a *miért* stb., mint a melyek igen sürűen szerepelnek inchoativumokul. — Példa fölösleges.

6. Ugyancsak folytonos beszédben oly eszmét jelölő szavak, a melyek a közelebbiről megelőző mondatokban előfordultak, ha olykor más kifejezéssel is; meg olyas, a mi az előbbiekből egyenesen és világosan következik. «Alexander megütközött.» (Megelőző mondat.) «A *csata* (inchoativum) *vérengző* volt. — «De az *atyafiak* itt sem hajtnak fejet az Apostoli tanításoknak.» (P. P. K.) «Az *atyafiak*» a protestáns theológusok, a kik az előbbieken névökön vannak emlegetve.

Ez oly mező, melyen nem öllel, hanem szekerekkel gyűjt-hetjük a virágot, nem csak saját földünkön, hanem az idegen nyelvekén is: elevenekén és holtakén. Előveszem Cäsart s reá-nyitok, De bello Gallico I. k. 7. fejezetére, és sorban a következő inchoativumokat találom. «*Caesari quum id*» (meg van mondva mi) — «*in Galliam ulteriorem*» — «*provinciae toti*» (meg vala nevezve) — «*pontem qui erat ad Genevam*» (a már említett genevai hidat) — «*cuius legationis*» (Előbb meg van írva, hogy kőve-tek t küldtek Cäsarhoz) — «*qui*» — (a legatusok) — «*rogare*» (megkezdett beszédökben) — «*Caesar*» — «*homines iniquo animo*» (a legatusokat küldő nép.) Minden mondatot idéztem a fejezetből, csak azokat hagytam ki, a melyeknek inchoativumai az előbbi rovatokba tartoznak. Tessék utánolvasni.

Magyar példával szolgáljon Pázmán (Kal. 307. l.) Az inchoativumokat aláhúzva:

«*Ez előtt hallók, hogy Luther azt írja, hogy Sz. Péter és Pál csak egy szót sem értettek tökéletesen az Isten ígében. Másszor meg azt beszéli, hogy Sz. Péter mintegy eszefordult oly dolgokat ír, melyeket meg nem érthetünk. Ismét azt írja, hogy ha Péter vagy Pál írásában különbet találunk az ő tanításánál, ne higgyünk nekik, mert ezek eltévelyedtek.*» . . . (Latin idézet) . . . «*És, az-miképen ezelőtt Schlüsselburgius azt mondá, hogy Sz. Jakab Apostol tévelygett, azonképen Luther tanítványaival egyetemben nemcsak Sz. Jakabról, de Sz. Pálról s Péterről teli torokkal kiáltják, hogy veszedelmes tévelygésbe estek, a Sz. Lélek vétele után is.*» . . .

(Latin idézetek) *Az régi jámborok soha csak egy Apostolról sem merték azt mondani, hogy a Sz. Léleknek jövele után tévelygésbe estek, mert ezzel mind felfordulna a kereszténységnek erős fundamentuma; mert ha tanításokban tévelyegtek, miért nem [tévelyegtek] írásokban?*

Korunk írói között Vörösmarty van kezemnél. (Dramaturgiai Lapok XLV.)

«Nov. 6. *Molnár és Gyermek* stb. — *A molnár és gyermeke igen gonosz had; amaz gyötör, nem tudni miért; de ilyen sok van a világon; emez váltig marczangoltatik, szinte alig tudni miért, de ez már nem mindegy, mert az ilyen méltatlan szenvedések a nézői csak fárasztani s bosszantani fogják. Az egészen jó és ártatlan leány¹⁾ kinjai az atyai tisztelet rovására²⁾ igen magasán rovatnak. Itt színe sincs drámai elégtételnek. De igen erőltet fogás az is, midőn³⁾ leányát a városba küldéssel fenyegeti; mert lehet-e már valahol rosszabb napokat várnia, mint apja házában? Azonban a szindarab szerkezete jó; felvonásai meglepő fordulatokon végződnek; a kidolgozás rövid és tartalmas; és jól adja hatása van. A fordítás igazító kézre vár: németes kitételei botránkoztatók. A Kirchhof nem templom udvara magyarul, hanem temető,⁴⁾ ha szinte a templom mellett van is. «Köztem, közte már vége van talán mindennek, vagy a szövetségnek stb.»*

Nem szaporítom a példákat, hisz az egész világirodalom kiemeríthetetlen példaforrás, és a felhozottakat is nem bizonyításul idéztem, hanem csak ismertetésül s világosításul az *inchoativum* fogalmának.

Még csak azt ragasztom hozzá, hogy némely szólamnak, mint

¹⁾ A «jó» és az «ártatlan» újságnak látszik, de az előbbi: «méltatlan szenvedések»-ből következtethetni.

²⁾ Én így rendeztem volna: «Az j. é. l. k. igen m. r. az atyai t. r. . . . ³⁾ «Midőn» helyett olv. *hogy*:

⁴⁾ Igazabban: czipiterem.

igemelléknek egy része is lehet inchoativum, midőn a másik része accentuálnak csap fel. A nadrágot, a nyárit húzom fel. — A gyümölcsnek az érettjét válogasd. — A bőrt a rókának csávták ki. A római iskola feje, Raphaël festette a transfiguratiót. stb. Ilyenkor a birtokviszonyt jelölő szólamokban a birtokost mindig ragozzák nek-, nek-kel.

20. §. Mindezekből kitetszik, hogy a súlytalan tagoknak majd nem hathatósabb «béfolyásuk van a szórendre», mint a hangsúlyosoknak. Hogy csak egy vonást említsek meg; a hangsúlyos szó, általában szólva, a mondatnak bármely helyén: elején, közepén, végén állhat, de az *inchoativumnak*, ha van, szerepénél fogva kezdenie kell.

Sietek a kikötéssel: «ha van», megelőzendő azt a gáncsol, mintha ellenmondás rejlenék abban, hogy az inchoativumnak a mondat elején kell lenni s mégis megengedém, hogy mondatsúlyos szó is kezdhessen mondatot. Nem ellenkezés, hanem természetes következtetés, hogy — a mi nem ritka eset — midőn inchoativum nincs, a mondatsúlyos szó kerül elől. Im egy egész mondatkör, melynek minden tagjában hiányzik az inchoativum:

Balgatag volt az ó világ!

Ne higyétek, nem igaz!

Kóré volt a lapu szára,

Akkor is és most is az!

Azt kell hát kipuhatolnunk, mi k o r áll elé ez az eset.

Mint fentebb (16. §.) kimutatám, a hangsúlyozás erősen függ a mondónak elméleti dispositiójától; melynélfogva megeshetik, hogy a n y i r a s i e t a z ú j s á g o l á s s a l, hogy előkészítés, alapvetés nélkül kezdi meg a mondatot. De az első — hogy úgy szóljak — rohamon túl esvén, a higgadtabbá lett mondó észreveszi, hogy egy s más, bár tudottnak vélhető körülmény megemlítése teljesebbé, világosabbá, értelmesebbé teszi a halló képzeletében a röviden újságolt cselekvényt vagy állapotot. Utánpótolja tehát, még pedig, mint lényegtelenebb eszmét vagy eszméket, egy vagy több hangsúlytalan igemellékkel. Olykor még szükséges is az utánpótlás: pl. ha a prädicatum kimondásával siettem, okvetetlenül meg kell, ha késve is, említni a subjectumát; ha következ-

ményt szalasztottam ki a számon, után kell pótolnom az előzményét; ha igekötős igének más adverbiumát accentuáltam és helyeztem elől az igén, az igekötőt hátul kell vetnem hangsúlytalanul. (Nem érkeztek meg a vendégek. — Senki se kért reá.) Végre, az is megesik, hogy arra, a mit elkészületül használhatna a mondó, szükség van a következő mondat elkészítésére. Pl. Vörösmarty (Dram. L. CLXXXI.) így írhatta volna: «*Némely* uraknak előre hallok jajveszéléseit e pazarlás felett», de a következő mondatban akarván jellemezni a «némely urakat», a mondat súlyos szón kezd s az inchoativumot hátra veti, hogy közelebb essék a «kik»-hez, imígy: — «*Előre* hallok jajveszélését e pazarlás felett *némely uraknak*, kik . . . egy énekest» stb.

Még más esetben is állhat a mondat súlyon (illetőleg az igén) hátul súlytalan szó vagy szólam. Akkort. i. mikor vagy nem annyira siet, vagy éppen nem siet ugyan a mondó az újságolással, de elégnek tartja a tudott körülményekből csak egyet-kettőt használni fel az inchoativumban, a többit pedig utólag alkalmazza a cselekvény kiegészítése végett. Megint, lehet az is, hogy bizonyos igemellékeket nem igen alkalmaznak kivált magokra az inchoativumban. Ilyenek nevezetesen az igekötők, melyeket úgy megszoktunk előtte látni és mondani az igének s következőleg accentuálni, hogy midőn tudott körülményt jelölnek is, szintűgy nehezünkre esik bátor bitorlott helyöktől megfosztani. De meg kell biz őket, valahányszor újság követeli a helyöket, és azért hátul kerülnek többnyire accentus nélkül, vagy legfőlebb secundarius accentussal. «*Marcion bűjasságaért vetteték ki az Ecclesiából.*» (P. P. K.) E nem volna baj, csakhogy oly mondatokra is akadunk, melyekben az igekötő előtti szót kell kétségen kívül accentuálnunk. Pl. Tegnap korán elaludtam; ma jókor felkeltem. — «*Nem jó*», kiáltja a nyelvtanár, «így kell: Tegnap korán aludtam el; ma jókor keltem fel.» Legyen lúd, ha fehér! De hát ezt: «*Úgy szeretlek, hogy mindjárt megeszlek!*» (akárhányszor hallani magyar dajkától), lehet-e úgy igazítani: «*mindjárt eszlek meg!*»? Nem, úgy-e? Tehát az imént gáncsolt constructio jó. Ezek is jók hát: «*Rögtön megverlek!*» — «*Úgy ellóditlak, hogy elnyúlsz a földön.*» Melyikünknek van hát igaza: nekem-e, vagy a nyelvtanárnak?

Nem csak én kérдем azt, hanem számos idegen, a ki nyelvünket tanulja s ezen bognak, az igekötők elhelyezésének feloldását találja egyik legnehezebb feladatnak. Sőt magyar író is elvágja olykor a Gál lábát e tekintetben. Pedig vége volna a bizonytalanságnak, ha tetszett volna az illető közönségnek, nyelvészeknek és nem nyelvészeknek figyelembe venni, a mit e tárgyban megírtam a «magyar bővített mondat» cz. értekezésemben. De az nem történvén meg, kénytelen vagyok ismételni.

A kiinduló pont az, hogy az úgynevezett igekötők magyarban valódi adverbiumok és annyira önállóak, a mennyire csak igemellék önálló lehet, és szintűgy, mint bármely más igemellék, a cselekvény körülményeit jelölik.*)

No már adverbiumnak lehet jelzője; van is, leggyakrabban

*) Ezzel szemben egy, tudtomra legújabb, nyelvtanunk így nyilatkozik:

«... ezek: *meg, vissza* olyan határozó szók, melyek rendesen valamely igével tartoznak együtvé, még pedig olyan szorosán, hogy azzal egészen egy szóvá kapcsolódnak. Az igékkel így egygyé fűződő határozókat igekötőknek szokás nevezni.»

Szeretném megkérdeni az érintett nyelvtan szerzőjétől, hogy tud-e oly határozót (*adverbiumot*), a mely ne tartoznék az igével együtvé? Mert én nem tudok. Hiszen, «Bécsbe utazom», — «haza *megyek*», — «hozzád *szólok*» — épen olyan együtvértartozó szópárok, mint saját példájabeli «*megdöllött*». A másik példájában: «*Mert ez vissza nékem nem fogja fizetni*», kapcsolva sincs az igekötő az igéhez. Vajjon lehetne-e compositumot elválasztani imígy: «A magyarokat *föld* vélte *mivelőknek?*» — Vagy így: a *só* tedd az asztalra *tartót!*?

Az igekötőknek az igékkel való componálása (igazabban: összeírása) csak conventio s még nem is ősi. Pázmánál mindig külön vannak írva: «el szöktetett», «fel szabadítja», «ki csala», «ki szöktetné», sőt még az olyaktól. derivált névszóban is külön írja: «gyalázatnak *le mosására*» (Kalaúz 312—3. l.) Káldy egy lépéssel tovább megyen s így írja: «*meg-hallgatta*» — «*meg-jelenék*», — «*környül-metéltesség*», — «*le-borula*», — «*meg-oldani*», — «*vissza-tére*». (1. Mos. 17. r.)

Visszatérve a fennebb idézett nyelvtanhoz, sajnálni lehet, hogy szerzője nem méltatta figyelmére a (rég) «Magyar nyelv rendszéré»-ben adott értelmezést, az övénél helyesebbet (119. l.). «Némely *határozókat* azért nevezünk igekötőknek, mert az igékkel szorosán egyesülnek, velök egy szóvá lesznek és össze is íratnak, ámbár a szökötés szabályai szerint *mindnyájan az igétől el is válhatnak*». A M. Ny. R. szerzői tehát elismerték, hogy az igekötők: *adverbiumok*.

egy más adverbium. Hogy mi lehet, azt a dolog értelme s az ebből indult szokás határozza meg. «Derekasan elverte a szolgáját — szinte kiütötte a szemét — tüstént megnyergeltém a lovat — no ezt szépen megdolgoztad — bővön megkapta a borra^valót, hogy a má^lhát ide fel^czipelte — magasra felverték az árát — nem fáradtam el, mert sokszor kipihentem magam — nem csak elmentem, hanem mindjárt vissza is jöttem — úgy megverte, hogy most is fekszik belé stb., stb.» — Hiszen mindnyájukat hallani a közbeszédben.

Mindnyájokban az igekötőnek különben reá eshető hangsúlyát a nyelvünkben általános szokás szerint a határozója veszi magához s együtt alkotják a mondat^súlyos szól^amot, a mint ki is jelöltem a példákban.

De ha az első határozó egyenesen az igejelölte cselekvényre, nem pedig a körülményt jelölő igekötőre vonatkozik, emez az igen hátul kerül. Könnyű megkülönböztetni a két esetet s a közbeszéd nem is véti össze, vagy ha elvétí, maga is észreveszi a hibáját. Hogy pedig hi^ba, rögtön kitűnik, ha a szól^aamokban helyet cserél^etünk az igekötővel. Így a föntebbiekben: Rögtön verlek meg. — Úgy lóditlak el, hogy . . . — Dereka^san verte el . . . — Szinte ütötte ki a szemét stb., stb. esetlen és szokatlan mondatok. Ezzel rögtön szembeötlík, hogy az accentuált adverbiumok nem vonatkoznak közvetlenül az igére, hanem az igekötő a közbenjáró: az eszközli a kapcsolatot. A mely esetben nem tűnnék ki, mint a fölhozott példákban: «Tegnap korán elaludtam», helyet cserélve: «Tegnap korán aludtam el». — «ma jókor felkeltem», h. cs. «ma jókor keltem fel», — «sokszor pihentem ki magam»: annak a jele, hogy mind a két rendezés hibátlan, csak hogy az értelmeik különböző árnyalatúak, mint föntebbi elemzésemből kitetszik.

21. §. Az elmondottakat elégségeseknek tartván, ezennel bevezgett tárgyalásomat összehú^zom egynéhány pontba: hadd mutassam ki, micsoda jellemvonásokat csatolhatni a mondat általános definitiójához, hogy a magyar mondaté legyen.

1. Meg kell különböztetnünk a mondót és hallót. Ezt a dualismust alkalmazhatni véleményem szerint, mint például: hoztam fel, a classicus nyelvek elemzésében is, szórend tekintetében.

De a modern nyelvekben nem függ tőle a szórend. Akárkinek beszéljen a mondó, arra legkevesebbet se hajt, neki csak az «alany»-hoz és az állítmány»-hoz kell tartani magát.

2. Szintoly kevésbé különböztetik meg az «analyticus» nyelvek a «tudott»-at és a «nem tudott»-at, valamint az utóbbinak accentuálását. Ezt a magyarban oly fontos 2-ik *dualismust* is csak a classicus nyelvekben bírom észlelni, a mennyiben t. i. lehet, minthogy élő beszédök nem esik tapasztalásunk körébe.

3. Harmadik *dualismus* az, mely szerint a magyar mondat az *inchoativumára* és a mondatsúlylyal kezdődő második részére oszlik. Ennek is van nyoma a classicus nyelvekben, de határozottan nem szólhatunk róla. — Gabelenz «psychologiai subjectum és praedicatum» nevek alatt az enyémhez sokban hasonlító, felosztást kísértett meg, és fölleli minden nyelvben. A mi hozzászólóm volt, elmondtam «A mondat dualismusa» című akadémiai értekezésemben. Mind a kettőnké kül- és belföldön visszhang nélkül maradván, csak alkalom szerint érintem futólag.

4. A magyarban azonban lényeges és következtésekben termékeny jellemvonás, azért részletesebben, bár rövidre vonva szólanom kell róla.

5. A 2-ik *dualismus* nyelvünkben azzal van kifejezve, hogy a nem tudott eszméket jelölő szavakat élőbeszédben hangsúlylyal nyomosítjuk. A hangsúlynak ez a mondatbeli szerepe egy más általánosabban gyökeredzik. (12. §.)

6. Ez az, hogy akárhol és akármikor együtt mondott vagy írott két szó bizonyos viszonyban egymásra vonatkozik és egy eszme jelölésére egészíti ki egymást, az oly szópárt szólamnak nevezzük s közülök azt, amelyik a másikat jelzi, specifikálja, meghatározza stb., hangsúlylyal különböztetjük meg. Ez az accentus a szólame, és neve hát *szólam-accentus*. Ilyenekben, egyáltalában, rendszeren elül áll a hangsúlyos szó. A két szóból álló szólamhoz harmadik járulhat, mint jelző elül, és átveszi az utána valónak az accentusát. Esetleg egy negyedik a harmadikét s így tovább. A rózsza virág. — A rózsza szép virág. — A rózsza nagyon szép virág stb.

7. A szólami viszonyok egyik neve, u. m. az ige és ige-mellék közti, adja meg a mondat főjellemvonását és állítja meg a mondatsúlyt, mely annál fogva az ige előtti szóra vagy szólamra esik és egyszersmind a főszóly. Több igemellék lévén, többen is kaphat-

nak (másodrangú) hangsúlyt, melyek rendére nézve általános szabály nincsen, azon kívül, hogy a főszólyon hátul van a helyök. Azonban a főhangsúlyos tag csak alakját, nem elvét kölcsönzi a szólamviszonytól. Az elvet a 2-dik dualismus adja, melynélfogva a mondat-súly magán a csupa igén is állhat, és akkor minden igemellék csak másodrangú súlyos lehet.

Szint azon dualismusról fogva:

8. A hangsúlytalan szavak és szólamok a «tudott»-ak mindnyája vagy egy része a cselekvény eszméje felfogására készíti előre a hallót. Midőn ily szolgálatban vannak, megelőzik a mondat-súlyt és összesen inchoativum (mondatkezdő) nevet adok nekik. Az inchoativum állhat egy vagy több szóból vagy szólamból, sőt merőben hiányozhatik is, a mi nem bántja a mondat épségét. Az inchoativumba bé nem vett szavaknak és szólamoknak az igén túl, a másodrangú súlynak társaságában van helyök, határozatlan rendben.

9. Valamint a szó-accentusos nyelvekben a szavak, úgy a miénkben is a szólamok nem vesztik el a mondat-súly mellett az ő szokott nyomatékukat, úgy hogy e miatt nem egyszer másodrangú accentusúaknak hallszanak. De azért nem veszszük ki a — mondatra nézve — hangsúlytalanok rovatából, és a hol netalán kétség támadhatna, a 2. dualismus eldönti a kérdést.

A következő néhány pont ugyan már nem szól a hangsúlyról, de értekezésem átalában a szavak rendezése levén, szükségesnek látom még egy pár tényezőjét folytatólag megemlíteni.

10. A ki értelmesen kíván beszélni, úgy szerkeszti a mondatot, hogy az egymásra vonatkozó szavakat egymáshoz lehető közelségre helyezi. Utalva a 12. §-ban tárgyalt viszonyokra, nem részletezem ajánlatomat, hanem egyet, a mi azok közé nem tartozik, kell említnem, u. m. a pronomen relativum és antecedense közti viszonyt, mely természetesen két mondatra terjed ki. Erről azt állítom, hogy gondos író azt az igemelléket, a melyre a következő mondatot kezdő relativum vonatkozik, az ehhez legközelebbi helyre, ha lehet az előbbi mondat végére helyezi s ha jó móddal nem teheti, semmiesetre nem vet közbe oly szót, a melyre vonatkozhatnék a névmás.

«Hiszen — mondják — erre ügyelnek írónk!»

Igen úgy-é? Kinyitok egy «magyar nyelvtant, a legújabbak közül s olvasom:

«A mondat . . . olyan íze a beszédnek, mely valami gondolatot fejez ki». Elég rossz ízű definitio, mert a pron. relativum a közvetlenül előtte álló «beszéd»-re is vonatkozhatik. — Könnyen lehet vala jobb ízűvé tenni egy kis rendezéssel, imígy: A mondat a beszédnek oly íze, mely . . . stb.

Ismét: «Harczra keltek egymás ellen, melyben Aladár lett a győztes». Ez is jobb renddel: Egymás ellen harczra keltek, melyben stb. Annál is inkább, mert «egymás ellen», mint az előbbiekből tudott eszme inchoativumnak való és csendes elbeszélésben nem vala miért sietni a mondat súlyos szóval.

Továbbat: «A király annak szánta a legszebb leányát, a ki stb.» — Jobb volna: A király a legszebb leányát *annak* szánta, a ki stb.

Mégis: «magasztalva sorolá el a nagy fejedelem érdemeit, ki törvényt és vallást adott». — Itt az igaz, hogy az egyes «ki» nem vonatkozhatik a többes «érdemei»-re, de világosabb és szabályosabb lesz vala így: . . . sorolá el érdemeit a nagy *fejedelemnek*, a ki . . . — Egyébiránt is «sorolá» és «érdemeit» szorosabban összetartoznak, mint «sorolá» és «nagy fejedelem».

Végre: «. . . . két . . . szóból vannak összefoglalva olyan személy, dolog, tulajdonság, cselekvés stb. megjelölésére, melyre» (a megjelölésre?) «a nyelv külön szót nem adott». — Hasonlókép igazíthatni azt is, és ide is illik az iménti észrevétel, hogy «összefoglalva» után azt várja hallani az ember, hogy mi végett? F. a megjelölésére olyan személynek stb., melyre a ny. k. sz. n. adott.

11. Az æsthetikát is számba kell venni: jelesen két pontban hódolhat neki beszélő és író. — a) Ha ellenséges eszméket nem helyez karöltő baráti helyzetbe. — Mint pl. a Nyelvörben olvasuk: «Melyik isten házát rontották le?» (*Theodosius* idejében nem lett volna botránkoztató kérdés.) — «Furcsa Isten teremtese.» — «Facsaros Isten nyila.» — «Rövid magyarok története.» — b) Ha az igemellékeket, a mikor jó móddal és más követelmények sérelme nélkül teheti, a mondat súlyos szólamon vagy szón elül és hátul egyformán rendez el. — Ezt én, midőn más helyen megírtam, a mondatbeli *egyensúly*nak neveztem.

Azóta azt gondoltam, hogy senki sem hederít reá; sajnáltam is, míg egyik legújabb nyelvtanunkban reáakadtam gondolatomra ily alakban: «A hangsúlytalan részeket a hangsúlyosok körül úgy kell elhelyezni, hogy a mondat arányos legyen, pl. A «győzedelmes sereg *nagy diadallal* jött meg a háborúból». Nem bírálom, de megvártam volna, hogy állítása forrását nevezze meg. A prioritás megvédése jog, elismerése kötelesség.

12. Az előbbi pontokban elsorolt tényállapítások egészen általánosak és sem szerkesztésökre, sem alkalmazásukra nézve nem szükséges a mondatokat «rendesek, kivételesek; állítók, tagadók, kérdők, parancsolók, tiltók, felszólítók, felkiáltók» osztályaiba rovatolni, mert mindnyájok rendezését egyazon szellem lengi át. Sőt amaz általánosságokból ezeknek különös rendezésekre is nyerhetni utasítást. — Hadd hozzak csak egy példát fel. A nem tudottnak a kérdő szó a legszólóbb, jellemzőbb kifejezése, mert maga a mondó is benne van a tudatlanságban. Mi természetesebb tehát, hogy a kérdő szóval (mondatsúlylyal) kezdődjék a kérdő mondat? Többnyire így is van, de szabályt nem alkotnék belőle, mint az érintett nyelvtan szerzője, a ki imígy állítja fel: «Kérdésben és felszólításban elül áll a hangsúlyos ige». Számtalan kérdés hazudtolja meg azt az állítólagos szabályt. *Ab uno disce omnes*: «Rómában jártál-e? A pápát láttad-e? Hisz' az -e suffixum, mely jó magyar szájában mindig az igéhez magához járul, éppen az ily eseteket jelöli. Aztán hogy is volna az ige minden kérdő mondatban hangsúlyos? Nem a biz a, sőt sokkal többször az igemellék az, pl. «Ötthon ebédelt-ön, vagy vendéglőben? Bort ivott, vagy sert? Nem maradt adós az árával?» — Úgy is kell lenni, mert a cselekvény egy, de körülményei számosak és így többször van alkalmunk ezeket kérdezni. Azonban a körülményt kérdő szókról sem állíthatni, hogy velők kezdődik a mondat. Csak annyi igaz, hogy a kérdő szó viseli a hangsúlyt. A felszólításokban pedig éppen nem szabályozhatni sem rendet, sem accentust. Ige, igemellék, hangsúly minden lehető variációkban fordulnak elő imígy: *v*(erbum), *a*(dverbium); *á v*; *v, á*; *a, v*. *Menj* ismét! *Szépen* ülj! nézz a *lábad alá*! Most már *egyél*. Hiányozhatik is akár az ige, akár melléke. Pl. (a népdalban):

Nem vagyok én ittas,
 Feleségem! *hallgass!*
 Most jövök a korsomából,
 Feleségem! *ki a házból!*

Így jár a grammaticus a szabályaival, ha nem fontolja meg elejét, végét a dolognak.

«Magadnak mondd cigány!» Így szólítja fel egykor a «Hon és Külföld» szerkesztője az «Erdélyi Híradó»-ét. Én attóla szemrehányástól nem félek, mert én jól megfontoltam és bizvást állítom, hogy vegyenek elé bármely magyar cikket vagy akár egész magyar könyvet s mondatait elemezve, föllelik egyfelől az eddigiekben előadtam tényeket, másfelől a velök nétalán ellenkező hibákat. És az elbeszélt — nem kotta, hanem — tényleg rendtartás, annyira összefort a magyar ember gondolkodásával, hogy ösztönszerűleg sorolja szabait szerinté. Nála igazolja a tényállás Szilágyi Istvánnak — egyébiránt semmit sem mondó — «egyetemes szabályát»: a mondat főrészei (a «fő» felesleges) «állásrende függ» (ezt utoljára kell vala hagyni) «az eszmék elméleti keletkezésétől». Sylvester de Sacy is úgy jellemzi az általános szórendet, holott az, a mit ő annak határoz, csak a francziára nézve igaz.

Mind ezek után hivatkozom Horatiusra: *Si quid novisti rectius istis. Candidus imperti, si non, his utere mecum.*

22. §. «*At ego novi!*» — felszólal a «Szórendi Tanulmányok» írója s legelsőben is azt állítja, hogy: «*A hangsúly nem foly be a szórendre.*».

Igaz-e?

Feleletem az, hogy: igaz is, nem is.

Attól függ, hogy mit értünk a «befolyás» alatt. Ha okozást, úgy igaz; mert, mint helyesen jegyzi meg értek: «A szó, mire kimondom, . . . már is ott áll a maga helyén, úgy hogy ha bár egy pillanat művének tetszik is az egész, a hangsúly mégis csak utána teremhetett a szó sorakozásának». S ha főntebb (7. §.) gáncsoltam, főkép mint az «ikerséggel való ellenmondást hibáztattam». Az accentus nem oka hát a «szórendnek».

Amde miután tény, hogy mondat súly kivétel nélkül minden — bár egy szóból álló, ellipticus — mondatban megvan, miután továbbat annak következtében szabálynak vehetni, hogy ha nem az ígén van a súly, az előtte álló igemellékre kell fektetni,

melyhez — ismétlem — a legmíveletlenebb magyar s. még a beszélni jól megtanult kis gyermek is szorosan tartja magát, állíthatni-e, hogy nincs hatása a szórendre a hangsúlynak? Úgy de: «BEFOLY . . . 2. átv. ért. működő erejénél fogva hatást gyakorol valamely ügybe, dologba» (M. Ny. Szót.); tehát ebben az értelemben nem igaz a szóba vett állítás.

Qui bene distinguit, bene docet!

E nem elég. Van az accéntusnak még egyenesebb tevékeny befolyása a szórendre. Az 1. dualismusban distinguálók a mondót és hallót. Amannak tiszte nem csak abban áll, hogy émezzel közölje a gondolatot, hanem hogy még is értesse vele. Erre pedig oly szükséges a hangsúly, mint az ételbe a só, mit bizonyítani fölöslegesnek tartok, és azt állítom ért. stílusában, hogy befoly a hangsúly a szórendre!

Hanem, hogy befoly-e az, a mit helyette akar állítani a «Szórendi tanulmányok» írója, t. i. a «szók nyelvtani értéke», abban, megvallom, Tamás vagyok.

23. §. Kétkedésemnek első oka: tudatlanságom. Nem bírom felfogni, mit tesz és miben áll a «nyelvtani értéke a szóknak». Mi több, nem is látok semmi módot, mikép oszlassam el tudatlanságom «sűrű homályát». Mint nyelvészeti műszót sehol, ért. irományain kívül nem lelem. Próbáltam lefordítani görögre: *ἀξία* — *δύναμις* — *τιμή γραμματικῆς*; latinra: *pretium grammaticum* v. *vis gr.*; németre: *grammatischer* v. *sprachlicher Werth*; francziára: *valeur grammaticale*. Mind ezeknek semmi nyoma, a mi annál inkább csodálatos, hogy érték. szerint: «sokféleképp értelmezik».

Ki és hol?

Vakoskodásomban oda tapogattam utoljára, hogy a «nyelvtani érték» csinált fogalom. De ebben a hiedelemben megingatott az, hogy bizonyításul használja ért. saját nézete támogatására. No már azt, hogy valaki egy ügyet maga magával támogasson, szintoly lehetetlennek képzeltem, mint a mit az egykori töborzó őrmester kurjongatott: «Összevágom magamat s kivetém az ablakon!»

Azonban akár jól, akár rosszul használta ért. azt a fogalmat, neki kellett csinálni s legtanácsosabb lesz tőle kérdezni meg. Úgy is tettem s a következő feleletet kaptam definitio gyanánt:

«Nyelvtani érték . . . annyi mint: az illető kifejezésnek

beszédrészbeli minősége, jelentése (állító vagy tagadó és általán véve a *plus* vagy *minus* eszméjének megfelelő) és a mondatban való állása (határozott vagy határozatlan mivolta) nem különben: más szókkal való viszonylása (akár azon, akár más mondatban).» (Szór. Tan. 31. l. 3—8. sor).

E már értelmezés a talpán! A definitio egy *proximum genus* igényel, itt négy van, u. m. *minőség, jelentés, állás, viszonylás*, de egyik sem *proximum*; aztán a *specifica differentia*k. . . . De mit vesződöm a kritikájával? Inkább készíték mást egy minket közzel érdeklő fogalomról. No hát:

«Az akadémiai érték annyi, mint az illető emberi lénynek testületi, tagbéli minősége, magatartása (henczegő vagy meghunyászkodó s általán véve az *inkább* vagy *kevésbé* tudósságnak megfelelő) és az ülésben való részvéte (levelező, rendes vagy tiszteleti mivolta) nem különben más akadémikusokkal való viszonylása (akár azon akár más osztályban).

Tudják már mi az «akadémiai érték» úgy-e?

No ha nem, én sem, hogy mi a szó «nyelvtani értéke». Sőt még nagyobb homályban vagyok felőle, mint az értelmezés olvasta előtt, a mikor azt véltem, hogy talán az úgynevezett beszédrészekben, a viszonyragokban, a származtató suffixumokban, általában a nyelvtannak bevett rovataiban kell keresni az érték próbakövét. De a definitio ezt kivervén az eszemből, az «érték» további tárgyalásából kell kipuhatolni próbálnom.

Meg is tanít reá ért. (Sz. Tan. 9. §.) és azt állítja, hogy «a fogalmak, beszédbeli jelentőségöknél fogva kétfélék, (u. m.) I. Eredeti mivoltukban és így rendszerint nem nyomatosak, de a mondat céljához mérten nyomosíthatók; II. már természet szerint, vagyis, *ab ovo* nyomatékosak, és accentust kapnak».

Megjegyezve, hogy a «fogalmak» helyett *szavakat* kell tenni,*) mert különben nincs értelme az állításnak s ért. is a további részletezésben «szókat» osztályoz, merőben tagadom, hogy valamely szó (v. fogalom) magában véve «nyomatos» vagy «nem nyomatos» legyen. Meglehet az azokban a nyelvekben, a hol szóaccentus van s ott is csak a németben a «fogalom jelentőségénél» fogva, a mennyiben, a szavakban szabályszerűleg a gyöktagokat accen-

*) Ért. ezeket «szó», «fogalom», «alak», promiscue használja.

tuálják; de a latinban, olaszban csak prosodiai alapja van; a görög 'accentuálás' rejtélyes alapját még nyelvész nem kutatta ki; az angolé pedig oly szeszélyes, hogy theoretice megtanulni senki sem bírja.*) A magyarban akár azok szerint, a kik a szó első tagját okvetetlenül accentuálni akarják, akár szerintem, a ki azt szófia beszédnek tartja, vagy minden szó «nyomatos», vagy egyik sem az. A mi pedig a «beszéd céljához mértén való nyomosítást» illeti, maga ért. vallja, hogy azt a «nem nyomatosokkal is megtehetni»; az I. osztály megkülönböztetése tehát egészen fölösleges. Ellenben olyan szót, a melynek *mindig mondatsúlyt kellene viselnie*, mondjon a ki tud, én nem tudok és így a II. osztály simpliciter nem létezik.

Még inkább kitetszik a hiúsága az osztályozásnak, ha elmondom, miket tart ért. I.-be és miket II.-ba valóknak.

24. §. *Nem nyomatosak* szerinte: «a) a tulajdonnév és minden tárgynév . . . akár jelzős, akár jelzőtlen, a mely meghatározottan vagyis névelővel, tárgymutató, visszatérő névmással vagy határozott számnévvel áll a mondatban . . . a magánálló határozott számnév, a személyi, birtokragos, tárgymutató és visszatérő névmások; b) a plus és minus között mozgó határozók és kötőszók».

Mint hogy a b) rovatot bajos érteni, magyarázzák ki a példák: «itt, jobbra, régebben, ekkép, körülbelül» nem nyomatosak».

Látnivaló, hogy ezekből a példákból sem vagyunk sokkal okosabbak a *nyelvtani érték* jelentésére nézve. — Csak annyit tanulunk belőlök, hogy a nevek és bizonyos se hideg se meleg adverbiumok *magokban nem accentuáltak, de mondatsúlyt* kaphatnak. Ezt látjuk a mondatpéldákból is, melyeknek egy részében hangsúlytalanok, a velők párhuzamosakban accentuálva vannak: *Gábor, Budapest, részvény, kétemeletes, ezzel, három, terv, engemet, itt, fölfelé, most, régebben, lőháton, ilyenformán*. Igende elkötelezne ért., hogy ha csak egy szót is birna mondani a magyar nyelv szótárából, a melynek ne volna meg az az «értéke», hogy «magában» (eltekinthetve az accentustól) «nem nyomatos, de a mondat céljához képest nyomosítható».

*) Miért botan'ick, botan'ical egyfelől és bot'any, bot'anist, bot'anize, másfelől?

Erre ért: összecsapja a kezét s vákságomon csodálkozva kiált fel: «Ezereket, nem egyet! Hát nem látja, hogy az én II. osztályom egészen olyan szókából, fogalmakból, alakokból áll?»

Látom biz én, de csak azt, hogy állítja rólok ért., de hogy úgy volna, tagadom. — Ki is mutatom, miért?

25. §. A II. osztályt, a «természet szerint ~~nem~~ nyomatos» szókét, nem értelmezi általánosan ért., azaz nem magyarázza ki, miben állana a *természetes nyomatosság*, hanem csak az alosztályokat jellemzi.

«I. A) Állító természetűek. Akármily erősen hangsúlyozva sem fogadnak el elsőrendű nyomatékokot.»

No ebből bizony nem tanuljuk meg, hogy mi az a «nyelvtani érték»; hanem tanulunk ám egyebet kettőt. Egyik az, hogy nyelvünk kétféle szavakból áll, u. m. 1. olyanokból, amelyek magokban nem nyomatosak, de a mondatban főszúlyt kaphatnak; 2. olyanokból, amelyek már magokra nyomatosak, de a mondatban nem kaphatnak főszúlyt. Hogy minden magyar szó az elsőbb rendbeliek közé tartozik, az I. főosztály elemzésében kimutattam; a második félekről csak hasonló részletezés után mondok ítéletet.

Másik tanulság az, hogy a «szórendre a nyelvtani érték foly be» ugyan, de viszont a szónak «nyelvtani értéke a mondatbeli viselkedésétől» — tehát a szórendtől függ. De ezt a tanulságot «visszautasítjuk», mert a logikában *circulus vitiosus* a neve.

Most már folytatom a részletezést:

A II. főosztály 1. alosztályabeliek: «a) A mennyiséget, tért, időt, módot teljes összes egyetemes voltában kifejezők (*minden, valamennyi* stb. — *mindenütt minden irányban* stb., — *mindenkép, teljesen, általában* stb.)»

Azt állítja tehát rólok ért., hogy «nem fogadnak el elsőrendű nyomatékokot!» Igen de saját példái bizonyítják az ellenkezőt. Ime, eredeti helyesírással: «Minden ember ide jár». — «Mind a kettőt eladtam». — «Ország szerte elterjedt». — «Azonnal visszajött». — «Mindenféle módon megpróbáltam». — «Egészen elpusztítottam». — Hogy pedig a «ritkített betűkkel» jelölt szavak *nyomosítók*, maga ért. írja a 34. l. 4—5. soraiban, és szintúgy jelöli az ellenbe tett példákban: «Kettőt adtam el». — «Réggel jött vissza».

5. l.

Az ellenmondás azonban csak látszatos, mert a «ritkított betűk» itt is, ott is hangsúlyozást jelölnek, az igaz; de az előbbi példákban: «*ab ovo*» accentuust és csak az utóbbiakban mondat-súlyt. A különbséget ért. szerint az teszi, hogy az előbbieken az ige előtt van az ige kötő, az utóbbiakban hátul. De ez a különbség semmit sem ér. Kimutattam ugyanis (20. §.); hogy az ige-kötő, mint adverbium, bár megelőzze az igét, számtalan esetben átengedi a mondat-súlyt a jelzőjének. Ennélfogva ért. példái így accentuálандók: «Minden ember ide jár». — «Mind a kettőt eladtam». — Azonnal visszajött stb.

De hogy ne hivatkozzam nétalán kétségbehozható saját magyarázatomra, Pázmánból idézek példákat, melyekben ige-kötő nem szerepel: «az Leviták mind hozzá állának». — «Az Ecclesiának minden időben vagon gyülekezete e világon». — «Az Istennek minden időben vannak kedves hívei». — «(Az Ecclesiában) mindenkor zengeni kell az Tanítók szavának». — «Lehetetlen, hogy minden emberben találassék ez a két dolog». — «Annak a gyülekezetnek minden tanítása egyez az Szt. Írással». — (P. P. Kal. 555., 557., 560., 565., 567. l.) Járuljon ide még egy pár a Káldy-Bibliából: «Mindenkor és mindenütt minden hálaadással vesszük». (Ap. Cs. 24. 3.) — «A mint mindenütt minden gyülekezetben tanítók» (1. Kor. 4. 17.)

Nemde világos[?] hogy a vitatott állítás nem való? Valamint az is, hogy most sem tudjuk jobban, mi a nyelvtani érték. Hanem folytassuk tovább az elemzést.

25. §. II. 1. b) Erősen igenlő és a „plus” eszméjét másképp is kitüntető szók, ilyenek: bizonyosan, kétségkívül, hihetőleg, inkább, leginkább, többnyire, kiválóan. stb.; — mégis, megint, minél inkább, annál inkább, mihelyt, a mint stb. — Mint a II. 1. a)-beliek, úgy ezek sem „fogadnak el elsőrendű főszólyt».

Példái jelölésében itt is azzal a következtetlenséggel járt el ért. a melyek a II. 1. oszt. a) pontjánál t. i. az ellentett parallel példákban az egyformán ritkított betűk különböző accentuálásra utasítanak. Ime, ezt: «Ne hezen látogatta meg», így kell érteni: Nehezen látogatta meg; ezt pedig: Minden bizonynyal meg-

látogatta, imígy: Minden bizonynyal meglátogatta. Ámde az utóbbit így is lehetne hangsúlyozni: «Minden bizonynyal meglátogatta», mi ellen megint ért. tiltakoznék. Tanácsosnak látom hát semleges térre vonulni s oly példákat szedni, melyekben a kétséget okozó igekötő nem lábatlankodik. Van ilyen elég. Ime: *Bizonynyal* tudom, hogy időt halasztgatok. (Dáv. 2. 8.) *Bizonyára* tudom a ti gondolataitokat. (Jób 21. 27.) — *Nagy bizonynyal* tudja azért Izraelnek egész népe. (Ap. Cs. 2. 36.) — Továbbá ezek is: *Kétségkívül* vetetett. (P. P. K. 124. 1.) — Az Ur előtt, ki inkább választott engem, hogy sem az atyádat. (2. Sám. 6. 21.) — És nagyobb rész juta Benjáminnak. (1. Mos. 43. 34.) — Minekutánna bort bőven ivott volna. (Ésa. 5. 6.) — *Annál buzgóságosbban* igyekeztünk látni titeket. Thess. 2. 17. — *Szorosan* áll rajta a ruha. (M. Ny. Sz.) — E tekintetből *kiválóan* érdekes olvasni. (Cs. és Isk. 1887. 143. 1.)

Ezekből elvitázhatatlanul kitűnik, hogy a II. 1. a) alá osztályozott szók igenis elfogadnak, ért. állításának merőben ellentmondva «elsőrendű nyomatékot». Az ellenmondást azonban kimagyarázhatni, mit mielőtt megkisértenék, hadd végezzem be az osztályozás ismertetését.

26. §. (II. 1. c) *Is* kapcsolta fogalmak. — Az az ártatlan jámbor «*is*» mennyi bajt csinált mind az Eureka, mind a Sz. Tanulmányok szerzőjének! Oly hinárba kerültek vele, melyből sehogy se bírnak kivergődni. Az utóbbi midőn az *is*-es szavakat jellemezni akarja, mindjárt bajba kerül az *is*-sel. «Ezek közül — írja — a rendszerint nem nyomatosat nyomósítja *is* egyúttal ez a kapcsoló szó.»

Nemde furcsa, hogy az «*is*»-t tárgyaló czikknek már legelső mondatában is rosszul van rendezve az «*is*»? Véleményem szerint így kell vala: «. . . a rendszerint nem nyomatosat is nyomósítja ez a kapcsoló szó». Mert itt arról van szó, hogy «minő fogalmak nyomatosak a mondatban, s azt kellett tehát kifejezni, hogy az «*is*» kapcsolta szavak annyira nyomatosak, hogy még a rendszerint nem nyomatosak is azzá válnak, ha «*is*» van hozzájuk kapcsolva. További megfontolással azonban azt is gyanítom,

hogy a gáncsolt hely értelme ez: az «is» kötőszó nem csak kapcsol, hanem nyomósít is, még, pedig minden fogalmat. Ez esetben helyén volna az «is», de aztán, ha így értette ért., mit keres ott a «rendszerint nem nyomatosat?» Hisz, azt, a mi már magában «*ab ovo*» nyomatos, nem szükséges nyomósítani! sőt még nagyobb hiba tűnik fel a mondatban, oly hiba, a melyet még nehezít az, hogy ért. éppen szabálylává teszi, imígy: az «is» a szerint, a mint egyes fogalmakat, vagy egész mondatokat kapcsol össze, nagy részt különböző szórendre ad alkalmat. Ennek ellenében állítom: 1. hogy az *is* tulajdonképp nem «kapcsol» hanem csak szaporít; 2. se nem «kapcsol» se nem «szaporít» egész mondatot. — Nem «kapcsol», mert a kapocs a kapcsoltak között van, az *is* pedig kívülök. Egész mondatot kapcsolhat a megfelelő particula szanszkrjtban, latinban (a görögnek nincs külön szava reá), németben, francziában, de magyarban sohasem! És épen az ellen vét értekező, hogy az *is*-t, a «rendszerint nem nyomatosat nyomósítja», mondatra vonatkoztatja. Szólamra ugyan vonatkozik az *is* szélitiben, de mondatra sohasem. A hol így látszanék, későbbre igyekszem kimagyarázni.

27. §. De legmegfontolatlanabb állítás mindenek felett, a mi az előbbieket követi: «Az *is*-től kapcsolt fogalom soha se kap elsörendü nyomatékot!!» Beszéljenek a tények. Ábel *is vőn* az ő nyájának első fajzásából (I. Mos. 4. 4.) — Másod napon *is monda* a nagyobbik a kisebbiknek. (I. Mos. 27. 25.) — Fogadást *is fogada*. (I. Mos. 28. 20.) — Azt *is vevé* eszébe. (I. Mos. 31. 2.) — Más álmot *is láta*. (1. Mos. 37. 9.) — Más hét undokok és elősz-tövéresedettek *is emelkedének* fel a folyamból. (I. Mos. 41. 3.) — És mindenféle vetemények bősége *is takartatik* mindenik városban. (1. Mos. 41. 48.) — Judás *is monda* az attyának. (1. Mos. 43. 8.) — Eredeti áldozatok *is mutattassanak* bé. (3. Mos. 23. 13.) — A kitött kenyerek asztalát *is takarják* bé kék borítékkal. (4. Mos. 4. 7.) — Egy bak *is áldoztassék* az Úrnak. (4. Mos. 28. 15.) — Lévinek *is monda*. — Józsefnek *is monda*. — Ásernek *is monda*. (5. Mos. 33. 8. 13. 24.)

Mindezekben csupasz ige előtt áll és viseli a fösúlyt a mon-

datban az *is-es* szó vagy szólam. A következőkben igekötőkre vagy más igemellékre vonatkozik.

Ebben *is* *bévöttem* könyörgésidet. (I. Mos. 19. 23.) — A *magodat is megszámálhatja* (1. Mos. 13. 16.) *azt is neked* adom a munkáért. (1. Mos. 29. 27.) — *Most is hozzám* ragaszkodik a férjem. (1. Mos. 29. 34.) — A *fiam natragulyáit is elveszed*-é? (1. Mos. 30. 13.) — *Ez úttal is velem* leszen férjem. (1. Mos. 30. 20.) — Méltó azért, hogy valamikor *házamra is gondot* viseljek. (1. Mos. 35. 50.) — *Béremet is megváltoztattad* tiz úttal. (1. Mos. 31. 41.) — *Maga is utánnunk* jő. (1. Mos. 32. 18. 20.) — *Réggel is harmat* szállott vala a tábor környül. (II. Mos. 16. 10.) — A *barmot is megöljétek*. (3. Mos. 20. 15.) — *Én is ezeket cselekszem* néktek. (3. Mos. 26. 16.) — *Én is ellenetek járok*. (3. Mos. 26. 24.) — A *földről is megemlékezem*. (3. Mos. 26. 42.) — Az *Űr felhője is rajtok* lőn. (4. Mos. 10. 34.) — A *felhő is eltávozik*. (4. Mos. 12. 10.) — A *sátorok innepét is megüljed*. (5. Mos. 16. 13.) — *És ez is elgyölöli őket*. (5. Mos. 33. 8.) — De *Dávid is felöltözött* vala gyolcs *Éfodba*. (1. Kron. 15. 17.)

28. §. Ha mind ezekben sőt ért. m i n d e n példájában a kijelölt szavak és szólamok nem viselnek elsőrendű hangsúlyt (mondat főaccentusát) úgy egy szó sem visel a magyar mondatban és minden, a mit hangsúlyok helyéről és természetéről eddigelé beszélünk, badarság volna! De én inkább azt tartom annak, a mit ért. ír, hamis állítása commentárjául: «Elsőrendű nyomatékot csak az a fogalom kaphat, a melyhez az *is* mondatkapcsolás végett csatlakozik és a mely az illető mondatban amúgy *is* (t. i. *is* nélkül) különösen ki van emelve». E szerint hát mégis csak «*k a p h a t*» olykor, holott főállítás szerint: «*s o h a s e* kaphat». Vemhes vagy nem vemhes? De halljuk tovább: «Mondatkapcsoló fogantyúnak (quid hoc?) az *is* csak olyan alakot» (szót) «választ, a mely már *is* többé kevésbé nyomatatos, akár a mondat céljához képest nyomosított, akár «*ab ovo*» nyomatatos kifejezés.» A tények ezt sem igazolják. Idézett példáim közül vegyük fel ezt: «a *magodat is megszámálhatod*». *Is* nélkül így accentuálnók: «a *magodat megszámálhatod*», tehát mint inchoativum nem nyomatatos a «*magodat*». «*Ab*

ovo» sem; mert ma g «olyan tárgynév, a mely névelővel . . . áll a mondatban»; tehát I. osztályú és így «nem-nyomatos» szó. (Szór. Tan. 33. lap.) Aztán hogy is volna ideje és módja válogatni az «is»-nek? Hiszen a «szó, mikor kimondom, ott áll a maga helyén» ért. saját szavai szerint s előtt nyilat nem lehet visszahúzni.

29. §. Elég a rostálásból; hanem megkísértem rövid elméletét az *is* conjunctionak; melyet tapasztalati tényekre alapítva alkottam, és itt egyúttal eléadok csak azért *is*, hogy kapjon alkalmat ért. visszaadni gorombaságaimat.

Az *is*-értelmére nézve azonos az «*és*»-sel; de használatában négy pontbeli különbség van köztök. 1. «*Es*» t. i. két oly — mondjuk — fogalmat köt össze, mely mind a kettő ki van fejezve a mondatban, holott az «*is*»-nél az egyik csak kivételképpen, rendszeren pedig nincs és csupán gondolni lehet. Ki van pl. fejezve ezekben: «Nem csak a Zsidók közzül, hanem a Pogányok közzül *is*». (Sz. Pál. Rom. 9. 24.) — «Nem csak a büntetést, hanem a lelkiismeretet *is*». (U. o. 13. 5.) — «Nem csak az ő eljöveteleivel pedig, hanem a vigasztalással *is*, melylyel stb.» (2. Kor. 7. 7.) — «Mert a jóra igyekszünk, nem csak az Isten előtt, hanem az emberek előtt *is*». (U. o. 8. 21.) A rendes esetre nézve szükségtelenek a példák.

2. Az *és*-sel kapcsolt fogalmak *koordináltak*, az *is*-sei kapcsoltak (igazabban: szaporítottak, vagy toldottak) pótlók. Annálfogva az «*is*»-el párosult szavak eleibe gondolandó fogalom nem szükség, hogy koordinált legyen, sőt lehet ellentétes *is*. Vegyük fel ért. példáit (a gondolható fogalmakat eleikbe teszem zárjelbe):

(Nem csak máskor, hanem) «ekkor *is* észrevettem».

(Nem csak másutt, de) «ott *is* fel kell szólálnod».

(Egyebet *is*, de) «a könyveket *is* le szeretné küldeni».

(Nem hagyhattam magára) «haza *is* kísértem azonnal».

(Másutt *is*,) «ott *is* voltam».

A másunnan idéztem példák közzül *is* egészítsünk ki egy párt:

(Nemcsak Káin, hanem) «Ábel *is* vőn az ő nyájának első fajzásiból».

(Jákob oltárt emele,) «fogadást *is* fogada».

(Mint egyébben) «ebben *is* bé-vöttem könyörgésidet».

(Sokszor megcsaltál) «béremet is megváltoztattad».

(Egyebeken kívül) «egy bak is áldoztassék az Úrnak».

Látnivaló, hogy az oda gondolandó fogalmat sokképen, de a kifejezetthez párhuzamosan szerkesztjük.

3. «*Es*» a kapcsolt két fogalom között, az «*is*» a kifejezett után és tőszomszédjában áll, és a kifejező szót vagy szólamot

4. mindig accentuáltatja; holott az «*és*»-sel kapcsolt fogalmak hangsúlya egészen független a kötőszótól.

Vannak a leírt különbségektől független viszonyai az *is* kötőszónak: 1. Csatlakozik igemellékhez, szóhoz és szólamhoz, az accentust felvehető conjunctiót is beleértve, («*a miért is*», «*azért is*» stb.) sőt olykor szólambeli jelzőhöz is, nevezetesen -*nak*, -*nek* ragú birtokoshoz («*a népnek is nagy része . . . évé a Fásét*» 2. Kron. 30. 18.) 2. Járul csupasz igéhez, («*megmondom az igazat, ha haragszol is*» — «*uralkodik is mind a királyokon*» 2. Kron. 9. 26.)

Eddigélé nincs semmi baj; de itt már kétség fog egy kicsinyt, mert az adatok magyarázatára nézve lehet véleménykülönbség. A kérdés az, hogy midőn igemellékből és igéből álló szólamhoz, nevezetesen igekötős igéhez járul az «*is*», utána kell-e helyezni, vagy közbeiktatni?

Mind a két esetre van elég példa. Az elsőre: Azért mikor *nálatok volnának is*. 2. Thess. 3. 10. — Ha szintén valaki *mesterség nélkül megyen is*. Böcs. 14. 4. — Ha *tanács nélkül cselekedett is magával*. Jés. Sir. 32. 23. — Tegnapelőtt *is*, még mikor *Saul ország-lana is*. 1. Kron. 11. 2. — Ha *soha azelőtt farkast nem látott is*. P. P. K. 19. 1. 18. s. — A ki csak egy *ölnyre kívül volt is* a Noé bárkáján. P. P. K. 85. 1. 18. s. — Ha történetből *társul kell is* egy ideig őket fogadni. P. P. K. 442. 1. 3 s. al. — Ha valami tettetes irgalmasságnak *cselekedetét mutogatják is*. (P. P. K. 448. lap, 13. s. al.)

A másodikra: A ki *meg is jelentette* nekünk a ti szeretetötök. Kolossé. 1. 8. — A *miket parancsolunk cselekszitek is*, és *meg-is fogjátok* cselekedni. 2. Thess. 3. 4. — *Meg-is* *kostolták* az Istennek jó ígését. Zsid. 6. 5. — Küldé a király némely . . . embert, a ki a zsidókat kényszeritené . . . *meg-is fertéztetné* a templomot. 2. Makab. 6. 2. — (Mahomet) arra taníttya az ő deliáit, hogy . . .

... arezul forduljanak (a hitetlenek ellen), és módját ejthetvén, *meg-is öllýék* őket. P. P. K. 442. 1. legal. — Kérnök Titust, hogy a *mint* elkezdette, úgy *el-is végezze* nálatok ezt a jótéteméuyt. 2. Kor. 8. 6. — Megölted (Nábotot) annak fölötté *el-is foglaltad* (a szőlőjét). 1. Kir. 21. 19. — De ezek sem elegek: *bé-is merészle* menni az egész földnél szenteltebb templomba. 2. Makab. 5. 15. — Annak fölötté *bé-is vádolt* engemet te szolgádat néked. 2. Sám. 19. 27. — *Fel is méne* Baása Judába. 1. Kir. 15. 17.*)

Az első esetre vonatkozó példák tekintetéből jegyzém meg, hogy eltérő vélemények lehetnek. Lám a M. Ny. Sz., valamint ért. is azt állítja, hogy a «mondatot egészben véve köti össze más [igazabban: az előbbi] mondattal. *Nem bánom, ha életemet koczkáztatom is*». De e még a felhozott példára nézve sem áll, mert a kapcsoló szó itt a «ha» nem az «is» és legkevésbé sem tágul a kapcsolat ha az «is»-t elhagyjuk. Ellenben ha ezekben (1. Mos. 18. 30. köv.) «Ne haragudjál, ha szólok»; — Nem cselekeszem, ha harminczat talállok»; — «is»-sel toldanók az ígétet: «ha szólok is» — «ha talállok is», erősebb lenne-e a kapcsolat? Sőt a példabeli «is» éppen nem vonatkozik a «Nem bánomra», hanem az odagondolandó szólamra, imígy: «ha (nem csak más veszély fenyeget, de) életemet koczkáztatom is». — És elhamarkodott «szabály» az, a mit tovább olvasunk, hogy az «is»-t ekkor az ige után sorozzuk; mert lehet-e hibáztatni a következőket: «Elvégezteték a templom. *Hajókat is csinála* Salamon». (1. Hir. 9. 26.) — «Nála eszik vala [Joákim] kenyeret és *abrákot is rendele* [Salamon] neki szüntelen». (2. Hir. 25. 29—30.) — «*Házakat is csinála* Dávid az ő városában». (1. Kron. 15. 1.) — «*Haza is kísértem* azonnal». (Szór. Tan. 37. 1.) — «*Ott is voltam*». (U. o.) — «*Furcsán is adtad elő*». (U. o.) Következőleg a sem hiba, a mit korhol a M. Ny. Sz. t. i. «ha életemet is koczkáztatom», a melyhez a gondolt előzmény lehet: *nem csak vagyonomat vagyok*

*) Az utolsó mondat egy észrevételre ada nekem alkalmat, Luther t. i. így fordítja: «*Baesa aber . . . zog herauf wider Juda.*» Károli hasonlókép: «Mert feljöve Baása Juda ellen». Az «is»-nek tehát olykor, szint-úgy mint az «és»-nek is következtető ereje van. Nem egy példával bizonyíthatnám, de mivel nincs befolyása az accentusra, elégnek tartom megemlíteni. Az alább következő: «*Furcsán is stb.*» (Szór. Tan.) ide tartozik.

kész áldozni, hanem. — Sőt az első esetet példázó mondatokban is mindenikben lehet közbeiglatni az «*is*»-t és nem csökken vele sem az értelem, sem a kapcsolat; holott ha az imént idézettekben az ige utánra toljuk: «hajókat csinála is, — abrakot rendele is, — haza kísértem is, — ott voltam is, — furcsán adtad is elő» — nemde esetlenül hangzik?

Mint érintém, kétség támadhat az ilyes mondatok elemzésénél: még pedig az, vajon az igemellék utáni helyzetben (közbeiktatás esetében) nem csupán az igemellékre vonatkozik-e az «*is*»? A kétséget feltehető előzmény odagondolása eloszlatja. Pl. (*Nem csak templomot építe, hanem*) «hajókat is csinála». Ebben világosan szólamra vonatkozik az «*is*». — (*Nem csak máskor, de*) «ekkor is észrevettem». Itt igemellékre. — Hátralévő «*is*»-re nem kaptam példát, melyben kétség foroghatna fenn.

A közbeiktatás, mely másnemű igemellékeknél gyakori eset, az igekötőknél, merem mondani, kivételetlenül általános. Én legalább egyetlen egy igekötős példát sem leltem, se a *Káldi* fordította Bibliában.*) se PP. Kalauzában, a hol nem volna közbeiktatva az «*is*».

Még csak azt kell megmondanom, mi okozta az ért. tévedéseit? Egyszerűen csak az, hogy nem fontolván meg ért. a magyar «igekötő»-nek sajátos független természetét, azt véli, hogy valahányszor ige előtt áll, mindig rajta van a mondatsúly. — *Hinc illae lacrimae!*

30. §. Még nem végeztük be az osztályozást, de a többivel hamar készen leszünk.

II. 2. alosztály. *Kettős természetű (ingadozó) szók.* Ezek majd elfogadják, majd visszautasítják a fő nyomatékot».

Legelsőben is felakadok azon a kifejezésen: «visszautasítják», mely a «savanyú szőlőt» repudiáló rókát juttatja eszembe. Hát a szótól vagy szólamtól függ-e, hogy el, vagy ne fogadjon mondataaccentust?

No de ezt elengedve is tünődésembe került e csoport elemzése. Első tekintetre ugyanis úgy látszott, hogy hiszen csekély kivétellel az egész magyar szókészlet beléje illik. De megfontolván azt, hogy itt csak «*ab ovo*» nyomatos szavak tárgyalvák, azt kel-

*) Az idézett példákban *Károli* fordítása sem különbözik.

lett következtetnem; hogy egyetlen egy ily szó vagy szólam sincs, a mely a mondatban főaccentust ért. szerint «visszautasíthasson». Oly igazság az, melyet a felhozott példák sem czáfolnak, nem czáfolhatnak meg.

És annál kevésbbé, mivel azok ellen is sok a kifogás. Általános az, hogy azok egyen kívül mind csináltak, melyeket ért. szerkesztett úgy, hogy tanuságul szolgáljanak állításának, s az az ő bizonyító erejüket, ha volna is, vagy csökkenti, vagy el is veszi.

En ugyan nem «utasítok vissza» minden csinált példát, de megkívánom, hogy a mondat körülményei adva legyenek annyira, hogy a mondat intentióját és a mondó célját érteni lehessen. Idézett példáknál e nem szükséges, mert az egész helyet utána lehet olvasni s ott a kívánt körülményeket megellelhetni.

Alkalmazzuk kifogásomat az első példára: «bátran». — Lihet «főnyomatek nélkül», írja ért., «bátran fölléphet akárhol is» és főnyomatekkel: «Bátran lép föl a színpadon». Szerintem mondva tehát az első «bátran» inchoativum és ért. így kívánja accentuáltatni: «Bátran fölléphet akárhol». — Nem hivatkozom arra, hogy ha ezt a mondatot bár elszigetelve, hangsúly-jel és ritkított betűk nélkül írva, magyar ember elé teszszük, így fogja olvasni: «Bátran fölléphet akárhol!» És helyesen fogja, mivel az adverbium: «bátran» a másik adverbiumnak: «föl» jelzője s hangsúlyát átveszi.*) Nem hivatkozom, mondom, hanem körülményeket veszek fel, melyek között kap, vagy nem kap accentust. Tegyük hogy X* zongoramester kitűnő tanítványát művészi útra akarja vinni. Egy tekintélyes szakértőhez Y*-hoz megy vele s játszattván előtte, azt kérdi, vajjon merjen-e a fiatal fellépni nagy közönség elé? Y* ha biztatni akarja, nemde azt feleli, hogy: «Bátran felléphet akárhol?» És van-e kétség benne, hogy a bátranra ejti mondata főszűlyát? Igen is, mert X* nem tudja előre, mi lesz a felelet, s Y* tehát újságolja neki a «bátrant». — Másfelől bizonyos

*) Kinyitom a «Kalauz»-t s rögtön a következő példáit látom az accentus átvételének: «*magok sem tagadják az atyafiak.*» (264. l.) «*Ő is egy volt az Anyaszentegyház papjai és bajnokai közül.*» (U. o.) «*Az Asszonyi áld. latokat is reá szabadította az egyházi szolgálatra.*» (265. l.) «*igen megvagyón az asszonyi emberektől tiltva az Papi embereknék tisztá.*» U. o. v. ő. «ugyanis Luthier igen javálja stb.» U. o.)

Conservatorium-végzett növendékeivel próbajátszást tartatnak. V*, a ki nem volt ott, kérdi a jelen volt Z*-tól, ha bátran léptek-e fel a fiatalok, s azt a feleletet kapja: «bátran egyik se lépett fel; mindeniknek trémája volt». Itt nem kap semmi accentust a «bátran», mert a kérdésben benne levén, ismeretes eszmének tekintti és így inchoativum alakban ismétli a felelő fél.

Csak ily, részletezett elemzés után lehet biztosan itélni a mondatbeli szórend és hangsúlyozás felől. De így bizony keveset részletezhetnénk s elemezhetnénk, azért jobb lenne nem csinálni, hanem csak idézni a példákat. Mert a ki csinálja, úgy szerkeszti — bár akaratlanul is — a mondat példáit, hogy állításának megfelelőjenek, s ezzel a *petitio principii* hibájába esik. Ellenben ha biztos helyről szabatosan idéz, az illető helyeken utána járván a körülményeket számbavehetjük, a követelt szabályok helyességét megvitathatjuk. Minthogy ért. példáival ezt az eljárást nem követhetem, csak állításait szellőztetem s ezúttal elérkeztem a 3-ik és utolsó alosztályra.

31. §. Ennek nincs általános címe, hanem mindjárt két csoportra van osztva, u. m. «a) *Tagadó (negatív) természetű,* és általán véve a *minus* eszméjét kifejező szók»-éra; — «b) *határozatlan fogalmakat* jelölő kifejezések»-ére.

Meglep első tekintetre, hogy az a különnevének látszó két csoport, mikép kerülhetett egy csávéba, és mi a felosztás elve. De megmagyarázza mind a kettőt ért. következőleg: »Ezek határozottan megkívánják az igeadta különös kiemelést, vagyis a nyomatos rendet; még pedig az a) alattiak szabályszerűen, mint bármely más főnyomatéku szó; a b) alattiak ellenben egészen sajátos módon».

Elemezzük az első pontot, összevetve a példákkal.

Legelőször is fenakadhatni azon, hogy mit tesz az, hogy «bármely más főnyomatéku szó? Ha azt, hogy oly szó, a melyen a mondat főszólya van, oda üt ki a magyarázat, hogy a főnyomatú szó, főnyomatú szó! mint az egykori őrmester definiálta: a Kirkenprádé, Kirkenprádé.

Ezt nem tehetem fel; tehát csak azt jelentheti, hogy «természet szerint vagy *«ab ovo»* nyomatos szók». Igen de ezeknek 1. alosztályáról azt állítja ért., hogy «akármily erősen nyomosítva

sem fogadnak el elsőrendű nyomatékot», s ennek a jelen «bármely» ellene mond, valamint részben a 2. alosztálybeli *ingadozók*-nak is; mert itt nem csak az van állítva, hogy «elfogadhatják», hanem hogy «határozottan megkívánják a különös kiemelést».

A mi a példákat illeti, a rovat címeiből azt olvassuk, hogy ért. a «kérdő» és «kétkedő» szavakat is beléveszi a «tagadók» fogalmi körébe, a mi legalább is merész *annexio*! Nem is ratifikálom, mert a kérdőkre és tagadókra nézve igaz, hogy reájok esik a mondat főszólya, de a kétkedőket az ingadozók közé kell soroznunk, akár negatív, akár pozitív értelműek legyenek. Pl. «bajosan» ért. szerint *negatív*, «alkalmasint» pozitív kétkedő. No már azt mondom valakinek: «bajosan sikerül úgy-e?» s ő azt feleli: «bajosan nem, hanem idő kell hozzá». — Megint kérdelem valakitől: «Vajon eljön-e?» és kaphatom rá azt a feleletet: «alkalmasint eljön». — «Vajon hoz-e választ? F. «Nem tudom, de alkalmasint hoz», épen mintha így felelne: «valószínűen hoz» vagy «hiszem, hogy hoz». Midőn ért. így állítja szembe: «Bajosan hitetik el vele» és «alkalmasint elhitetik vele»: az a fatalis igekötő viszi tévútra, mivel azt gondolja, hogy azt okvetetlenül accentuálni kell. Pedig a dolog magyarázata, hogy a cselekvény végrehajtását jelölő igekötő a cselekvényt akadályozó «bajosan»-t nem tűri jelzőnek, de az «alkalmasint»-ot igen is megszenved.

Ezzel hát tisztában lennénk; de sokkal hamarabb túladhatsz a b) alatti csoporton, melyről ért. azt nyilvánítja, hogy a példáiban «szereplő határozatlan névszók csakugyan kifognak a szabályon» és hogy ez a csoport «irregularis csapat, olyan mint a kozák». — Miután hát maga kimondta az ítéletet felőle, nincs miért vesződjem vele.

És miután mind ezekből nem lehetett kitanulni, mi legyen voltaképp az a rejtélyes «nyelvtani érték», miután hatását vagy befolyását csak akkor észlelhetni, mikor a szó már bé van a mondatba rendezve és accentuálva, kimondhatom reá Dániel profétával: «JÉKEL: megmértetted a mérő serpenyűben és heával találtattál». Szóval sem szórendezésre, sem hangsúlyozásra semmi hasznát nem vehetni, és általában csak két esetet tudok arra, hogy

egy szóról, nyelvtani rovatánál fogva, biztosan meg lehessen előre itélni, kapjon-e vagy ne kapjon főhangsúlyt a mondatban.

Egyik az, hogy a kérdő szó (akár névszó, akár névmás, akár adverbium, akár ige) okvetetlenül kap. Természetesen, mert a mit kérd, azt nem tudja a mondó. — A másik az, hogy a vonatkozó (relativum) névmás és adverbium (a hol, a miért, a mikor stb.) szintoly természetesen súlytalan, mert mindig valami másra említettire vonatkozván, a tudottak rovatába tartozik és inchoativumnak kell hogy szolgáljon.

32. §. Most már kimondhatom néhány pontba összefoglalva a szórend és accentus közti viszonyt.

1. Az accentus kétféle: u. m. szólami és mondati, melyek nem phonetice, hanem csak elveikben különböznek.

2. A szólám-accentus úgy keletkezik, hogy egymással bizonyos viszonyban levő két szó közül az elsőnek, mely az utána közvetlen következő szó jelölte fogalmat *specificálja* (minősíti vagy határozza) első tagját a hang változtatásával és némi erőlylyel kiemeljük. Ily viszonyban vannak és ily renddel nevezetesen: 1. a jelző és jelzett; 2. az igemellék és ige: «Szép virág». — «a ház fedele». — «Csodát láttam». — «Jól laktam».

3. Mind a jelző, mind az igemellék eleibe járulhat egy harmadik szó, ezáltal csak jelző, mely az utánavalóra vonatkozván, azt jelzetté teszi és hangsúlyát eltulajdonítja. — «Igen szép virág.» — «A magas ház fedele.» — «Nagy csodát láttam.» — «Elégé jól laktam.»

Ily módon harmadik, negyedik s több szó is járulhat az előbbiekre. A határt az értelmesség és az æsthetica szabja meg.

4. Ha egy újan járuló jelző nem az előbbi jelzőre vagy igemellékre, hanem a jelzetre vagy az igére vonatkoznék, nem veszi át az accentust, hanem sután marad. — Nevezetesen, ha, birtokos az új jelző, «-nak, -nek»-kel ragozandó. — «Hunyadinak fényes diadalai.»

5. Minthogy az új jelző az előbbiekre hangsúlyát átveszi, az egész szólámnak csak egy accentusa van. De két, teljesen

coordinált jelző is vonatkozhatván azon egy jelzetre vagy hasonló két igemellék azon egy igére, ilyenkor a coordinatio megkívánja, hogy mindenikök egyformán viselje — illetőleg nélkülözze — a hangsúlyt.

6. Az accentus az illető szóval együtt keletkezik és születésükben az előbbiről vagy utóbbiról szó sem lehet.

7. Velök egy időben határozódik az accentuált szó helyzete, minthogy a szólam-accentusnak nyelvünk szokásából folyó értelmezésénél fogva másképp nem is lehet.

8. A szólam a mondatba iktatva sem veszti el az őt illető accentust és minden föltételeivel, tulajdonságaival megmarad. E szerint hangsúlyos szólam *inchoativum* is lehet, de accentusa nem a mondaté.

9. A mondat-súly a szólam-accentus kifolyása, és úgy keletkezik, hogy nyelvünk az accentuált szólamoknak főtebb sorolt 2-dik nemét, az igemellék és ige kapcsolatát vette fel a mondat magvaul, és accentusát főaccentusaul. De ezzel a specifikálás elve mellé egy új elv járul, t. i. az újságolás elve. Ennél fogva a mondat szavai jelölte eszmék «tudottak» és «nem tudottak» rovataira oszlanak, és a mondat hangsúlyát a «nem tudott» eszmét jelölő igemellék kapja.

10. Az újságolás elvének fogva, minthogy a cselekvénynek nem csak körülményei, hanem maga is eshetik a nem tudott eszmék rovatába, a csupasz ige szintűgy kaphat mondat-súlyt, mint az igemellék. — Ez az aránylag ritka eset az írott mondat olvasásánál, okozhat olykor félreértést; azért kívánatos, hogy közegyetértéssel az accentust viselő igét különböztessük meg, pl. ritkított betűkkel. — Mondat-accentusjel hiányán nem egy nyelvész sajnálkozik.

11. Egynél több igemellék is tartozhatván a «nem tudott» rovatba, az ilyenek az ige-n hátul foglalnak helyet másodrendű accentusokkal látva el. A tudott eszméket jelentő és így súlytalan igemellékeket (szavakat vagy szólamokat) nyelvünk szokása az ige-n elül vagy hátul rendezi. Az elül rendezettek a mondat előkészítő részét (*inchoativum*) alkotják. — *Inchoativum* minden szó vagy szólam lehet és halmozva több is egynél.

12. Más viszony az accentus és szórend közt nincs és a főtebbi pontok fentartásával, meg a logika és æsthetika tekintetbe

vételével ¹⁾ a mondó vagy író teljes szabadsággal rendelkezik szavai és szölamai sora felett.

A vitás tárgy irányában felvett és eddig elésorolt tényeket és belőlök vont következtetéseket a legsanyarúbb próbák alá terjesztem. És biztatom magamat, hogy bármely magyar könyvet vegyen elé valaki, az én módomat követve, minden mondatát könnyen és biztosan elemezheti ²⁾ és a nyelvellenes hibáknak,

¹⁾ A logikát veszi tekintetbe az az író is, a ki ügyel, hogy az értelmökre nézve szorosan egymáshoz tartozó szók el ne választassanak egymástól, azaz, hogy közikbe mások ne igtattassanak. Már *Quintilianus* írja (Instit. IX. 4, 27): *«verba . . . ex loco transferuntur ad locum, ut iungantur, quo congruuntur maxime»*. Hirlapokból idézek néhány példát, melyekben az összetartozó szók kijelölvék: «A Kispestről közölt jégverési hír alap-talan». — «A tárgyak kiállítása az európai emberre, ki . . . azok fontos-ságát ismeri . . . érdekes». — «Az elveszett tárgyak értékéről maga gróf Andrássy adhat csak felvilágosításokat». — «Az új királyi egyetem épü-lét . . . átadni». — «Bogdán . . a társát a torkába szúrt szalonnasütő nyárssal megölte». — Ilyenek ezek is: «A gyűlésben Wilson egy levelét olvasták fel». — «Hetvenöt a szövegbe nyomott ábrával». — És, last nem least: «Rövid magyarok története».

²⁾ Maga a «Szórendi tanulmányok»írója is, eltérő nézetei ellenére, el-veim szerint elemez két mondatot, még pedig sikeresen. Tessék elolvasni az értekezés 32. lapja 7—17. sorait: «Példa: A földbirtok el van vesze; de a készpénz meg van mentve. Itt a földbirtok nem azért áll közvetlenül az állítmány előtt, mert így vagy amúgy hangsúlyozom, hanem azért kell ott állnia, mert először is: már is mert eszme» (a ritkítás az enyim). «A föl-tehető kérdés itt ez: A földbirtokkal mi történt? — Továbbá: azért kell ott állnia, mert párvonalba teszem a másik mondatban álló készpénzzel». (Hogy lehessen valamit «párvonalba állítani» oly valamivel a mi még nincs, hanem azután lesz?) — «Mind a két eszmét, mind a két mondatban ter-mészetszerűen követi az állítmány, a mely is, mint eddig még szóban nem forgott, tehát ismeretlen eszme a fontos bék.» (Világosabban nem beszélhetett volna ért. mellettem!) «Ennél fogva erősebb hangsúlyt is kap, mint az a két névszó, a mely már ismertebb fogalmat jelöl Kérdem már most: Nem az eleve feltett kérdés, kapcsolatban a többé-ke-vésbé tudottak és nem tudottak különböztetésével kalauzolt bennünket legelsőben is» (a ritkítás a szerzőé) «az illető alakok nyelvtani szerepe, és ennek nyomán a nekik jutó hely megállapításában? és nem ugyanaz a kalauz vezérelt ez után a reájok eső különféle hangsúly meg-határozásában is?» Én pedig azt kérdem, miért rúgta farba hát ért. azt a biztos és kipróbált kalauzt, és miért fut oly szekér után, a mely nem akarja felvenni?

melyeket nyelvérzéke natalán homályosan sejtett, az okai iránt tisztába fog jöni. De nem csak az elmélet világában, hanem a cselekvés terén is tesz hasznos szolgálatot a szórend és accentus közti viszony ismerete, még pedig három tekintetben.

Első az, hogy olvasáskor a magyar mondat értelemárnyalatát eltaláltatja; valamint föntebb is érintém. — Szint az a hasznos, másodszor, az idegen nyelvekből való fordításokban, melyekben sok ferdítéseket elkerültetne. — Harmadik az, hogy utat mutat a helyes szavalásra, melynek vajmi ritka példáját hallani akár szószékről, akár színpadról.

Azért hát bátor vagyok ismételni: *his utere mecum!*
